

ADATOK A MISKOLCI NÉMETEK TÖRTÉNETÉHEZ ÉS KULTÚRÁJÁHOZ, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A 18. SZÁZADI EVANGÉLIKUS NÉMETEKRE

Bodnár Mónika

Herman Ottó Múzeum, Miskolc

Absztrakt: Miskolcot a város történetével foglalkozó kutatók egészen a 17. század végéig joggal tartják az egyik legmagyarabb magyar városnak, ennek ellenére idegen telepesek, köztük németek is már az azt megelőző korokban is megtelepedtek. Az idegenek (németek, szlovákok, görögök, zsidók stb.) nagymérvű beáramlása azonban mégiscsak a 18. századra tehető, s ez a folyamat különösen felgyorsult a század második felében. Ennek következtében a 18. századi Miskolc már joggal nevezhető multikulturális városnak. Ez a multikulturalitás például abban nyilvánult meg, hogy a katolikus és evangélikus hívek igényelték a háromnyelvű (magyar, szlovák, német) egyházi szolgálatot, amit meg is kaptak. A miskolci németek között voltak nemesek és birtokosok, de többségük az iparos réteghez tartozott. A német mesterek és iparosok nemcsak hogy megtelepedtek Miskolcon, de sokuknak leszármazottai is itt maradtak, itt kötöttek házasságot, akár több generáción keresztül is találkozunk nevükkel az egyházi anyakönyvekben. A miskolci németek részben a felföldi német városokból, részben német nyelvterületről, leginkább szász és bajor vidékekről, de olykor egyéb helyekről érkeztek. A megtelepedés legegyszerűbb módja az volt, ha találtak maguknak egy özvegy mesternét, akit feleségül vettek. A felföldi német városokból érkezők olykor már eleve vegyes identitással érkeztek Miskolcra. Ezért gyakran nem egyszerű eldönteni, ki tekinthető németnek. Olykor maguk az érintettek is hol egyik, hol másik nációnhoz tartozónak vallották magukat. A miskolci társadalom az ide érkező idegenek többségét egy-két generáció leforgása alatt asszimilálta, integrálta.

Kulcsszavak: nemzetiség, identitás, nemesek, iparosok, Trangus Illés

BEVEZETÉS

A Herman Ottó Múzeum és Miskolc Megyei Jogú Város Német Nemzetiségi Önkormányzata együttműködési megállapodást kötött, melynek értelmében a Múzeum szakemberei megkezdik a miskolci németek történetének és kultúrájának kutatását. A téma azért is aktuális, mert az eddigi szakirodalomban nem nagyon találunk ilyen irányú kutatási eredményeket. Miskolc 18. századi társadalmáról megjelent kitérő munka is csak éppen megemlíti őket, míg a „görögöket”, zsidókat és cigányokat sokkal részletesebben mutatja be (RÉMIÁS 2004, 137–147). Erre a jelenségre már Faragó Tamás is felhívta a figyelmet, mondván, az eddigi Miskolc történetével foglalkozó irodalom főként a „görögök” és a zsidók betelepődését taglalja, noha a jelzett korban számuk inkább tucatban, mint százakban mérhető (tehát jelentősen alatta maradt a betelepülő németek és szlovákok számának), holott ez utóbbi etnikulturális csoportok megjelenésének szerepe jóval nagyobb az előzőekénél (FARAGÓ 2000, 155).

Mégsem teljesen előzmény nélküli ez a kutatás és a jelzett megállapodás, hiszen a Nemzetiségi Önkormányzat jogelődje, a Miskolci Német Kisebbségi Önkormányzat, illetve annak elnöke, Lange László megbízásából egykori történész kollégánk, Marozsán Zsolt már összeállított egy kis kiadványt ebben a témakörben. Mint ennek bevezetőjében olvasható, a hiánypótló munka azzal a céllal készült, hogy a Miskolccal foglalkozó történelmi szakirodalomra támaszkodva, azok idevonatkozó adatait összegezve, rendszerbe foglalva kiindulási alapot teremtsen a későbbi tudományos kutatások számára (MAROZSÁN 2010, 1). Ez a munka is felhívja a figyelmet arra, hogy a mai Miskolc egyes részei – melyek korábban önálló települések voltak – szinte mind bírtak kisebb-nagyobb arányú német lakossággal. Ebből kiindulva mi sem természetesebb, minthogy a miskolci németek története csakis az egykori önálló településrészek németiségének történeti kutatásával válhat ismertté és teljessé. Jelen tanulmányomban ilyen átfogó kutatási összeggel nem szolgálhatok, de reményeim szerint sikerül néhány új adattal hozzájárulni a címben jelzett tematikához. Írásomban a történeti Miskolc, tehát a mai

városközpont területén megtelepedő német lakossággal foglalkozom, ezen belül is elsősorban az evangélikus hitfelekezethez tartozók jelenlétével Miskolc 18. századi társadalmában.

NÉMET TELEPESEK MISKOLCON

A 18. SZÁZAD ELŐTT

A 17–18. század fordulóján a háborúskodások és a pestisjárvány következtében jelentős mértékben megfogyatkozott Miskolc lakossága. Míg 1678-ban mintegy 6000 főt számlált, 1711-re ez a szám mintegy 4000 főre esett vissza (MARJALAKI 1939, 7). Más becslések szerint 1715-ben 3000 fő körüli lehetett ez a szám (FARAGÓ 2000, 153). Sőt Jármay Gyula személyében akad olyan kutató is, aki 2000 fő körülire becsüli Miskolc lakosságának számát a 18. század elején. Mint írja, a 142 éves török hódoltság megállította Miskolc fejlődését. Aki csak tehette, elhagyta a várost, lakosainak száma kétezerre csökkent. Ez a csökkenés nemcsak az elköltözéseknek volt következménye, de a pusztító járványoknak is, ugyanis ezek következtében magas volt az elhalálozási ráta. Szepessy Pál feljegyzéseire hivatkozva közli, hogy Miskolcon 1679-ben több mint 1500 halottat temettek, 1711-ben pedig 6 ezer ember halt meg pestisben. Sok família teljesen kihalt, sok ház pusztán maradt (JÁRMAY 1993, 119–120). Wertner Móra hivatkozva azt írja, hogy 1705-ben két hónap leforgása alatt két és félezren hunytak el járványban Miskolcon (JÁRMAY 1993, 121).

Az 1780-as évek elején viszont már 13 ezer körül mozgott a lakosság szám (MARJALAKI 1930, 5–6), az 1786-os népszámlálás tanúsága szerint pedig meghaladta a 14 ezret (MARJALAKI 1939, 7, FARAGÓ 2000, 153), ami a 18. század eleji adatokhoz viszonyítva óriási szám, hiszen hetvenegynéhány év alatt mintegy 350–400%-os növekedést mutat.

A történeti munkákban gyakran fellelhető, már-már sztereotípiá, hogy a 18. század elején Borsod vármegye az ország egyik legmagyarabb megyéje volt, s ezt a legújabb történeti kutatások sem cáfolják. Ugyanez a megállapítás érvényes a megye központi településére, Miskolcra is, mely várost a 18. századig túlnyomó többségben magyar protestánsok lakták. Nem zárható ki, sőt bizonyos, hogy németek már ezt megelőzően is megtelepedtek Miskolcon. Ám elsősorban a 18. század folyamán tapasztalható óriási lakosság szám növekedés szüntette meg a városban korábban meglevő felekezeti és nyelvi egységet, ami jelentős méretű topográfiai növekedéssel is járt. Egymás után keletkeztek az új utcák. Ezek nevét nem a hatóság állapította meg, hanem maga a nép adta, s nyilván olyan névvel illette, ami jellemezte

az adott helyet. Ezért előfordul, hogy a benne megtelepedők kilétére (származására, mesterségére) is utal az utcanév. Ilyen pl. a *Német utca* vagy *Tót utca* elnevezés. A ma Kossuth utcaként ismert egykori *Német utcát* (mely eleinte az Ujváros része volt, a főutca felé nem is volt kijárata) a régi forrásokban *Német* vagy *Czikó utcaként* említik az ott lakó Czikó családról elnevezve. Marjalaki feltételezése szerint eredetileg többségében iparosok lakhatták, mivel a telkek itt a többi jobbágytelekhez képest zömökebbek és kisebbek.¹ A fentebb említett mindkét utca még a 18. századot megelőző korokban keletkezett (GYULAI 1998a, 117–119, 126–127). De a 18. században, II. József uralkodása idején is találkozunk hasonló névadási gyakorlattal. A hagyomány szerint a német posztószövőök megtelepedésének emlékét őrzi nevében a *Svábsor* és a *13 utca* (FARAGÓ 2000, 220). Az első a mai Győri kapunak, a második az e mögötti területnek felel meg, az utóbbi elnevezés a 13. században elzalogosított 13 szepesi városra, illetve az onnan érkező telepésekre utal.

Tehát már a 18. századot megelőzően is számolni kell az idegenek betelepülésével, köztük a német telepések megjelenésével. Ilyenek lehettek a 17. századi forrásokban felbukkanó *Német* családnevűek, pl. *Német Tamás*, aki 1666-ban 99 denár adót fizetett, *Német Márton* (33 denár), s egy másik ugyanilyen nevű adózó (66 denár) és *Német Gergely* (99 denár). Vagy a kiterjedt *Her* família, melynek egyes családfelei, Balázs, György, János és Gergely az 1666-os adóösszeírás szerint 99 denár, 1 forint 98 denár, 1 forint 32 denár és ugyancsak 1 forint 32 denár adót fizettek. A korabeli családneveket böngészve csak a fentieket sorolhatjuk a németek közé, de a sok iparos között további német származásúak is lehettek, akiket nem származásuk, hanem mesterségük szerint neveztek *Szűgyártó*, *Szabó*, *Borbély*, *Mészáros*, *Takács*, *Szeücs*, *Csapó*, *Kovács*, *Eötvös*, *Lakatos*, *Kerekgyártó* stb. családnéven.²

Itt kell röviden kitérni a nevek – értve ez alatt a családneveket és személynéveket is – írásmódjára. Mindkettő nagy változatosságot mutat. Egyrészt azért, mert a családnevek még nem állandósultak, tehát előfordulhat, hogy ugyanarra a családra vonatkozóan több, egymástól esetleg teljesen eltérő névvel találkozunk. A változatosság esélyét növeli az idegen hangzású nevek elhallása, félrehallása, nem is beszélve a helyesírás változásairól. Ez a nagyfokú változatosság nemcsak a családnevekre, de a személynévekre is érvényes. Az

1 HOM HTD 74.423.1.

2 HOM HTD 74.423.7.

egyes személynevek forrástípustól függően hol magyar, hol német, hol latin formában szerepelnek. Ezért fordul elő dolgozatunkban is a többfajta névváltozat.

A Miskolcra települt németeket tehát elsősorban a város történetében előforduló német családnevek alapján kereshetjük. Már szó volt a fentiekben a német hangzású *Her (Herr)* familiáról, akik feltétlenül Miskolc korai német telepesei közé sorolandók, s akik évszázadokon át, több generáción keresztül megmaradtak a városban. A család egyes tagjai nem ismeretlenek a korszakkal foglalkozó várostörténészek előtt. *Her György* névvel már 1563-ban találkozunk, amikor Zalay Istvánnal együtt kérte az uralkodót, hogy apósuk, Borbély Lukács javait (szőlő, ház, kertek, pénz, ezüstportékák) – melyeket Fánchy Borbála várkatonáival elfoglaltatott – utaltassa vissza számukra, mert ők a törvényes örökösök (GYULAI 1998b, 263). Egy 1585. évi dokumentumban, mely felsorolja a mészáros céh tagjait, ott találjuk *Her György* és *Her Balázs* nevét is.³ S hogy a család tagjai Miskolc társadalmának elismert és megbecsült polgárai voltak, bizonyítja egy 1594-es dokumentum, melyben *Her György* neve bíróként szerepel (GYULAI 1998a, 128). 1595-ben és 1606-ban Miskolc város főbírájaként hivatalnokoskodott.⁴ De a közbeeső években, pl. 1597-ben is találkozunk ezzel a névvel a városi tanácsosok között (GYULAI 1998b, 318). Az 1666-os összeírásban úgyszintén többször is olvashatjuk ezt a nevet, ami arra utal, hogy kiterjedt, népes családról volt szó abban a korban. Egy 1682. évi dokumentumból tudjuk, hogy *Her Gergely* mészáros a városháza közelében élt, annak második szomszédságában, északi irányban (GYULAI 1998a, 155). Az 1698. évi adójegyzékben is három ilyen nevű mészáros szerepelt (GYULAI 1998b, 293), ennek fényében okkal emlegetik őket mészáros dinasztiként (GYULAI 1998a, 128, HAZAG 2006, 216). Időközben a család magyar nemességet szerzett. *Her János* 1606. április 25-én Bocskaitól kapott nemességet, amit Borsod vármegyében, Miskolcon hirdettek ki ugyanazon év július 9-én (NYAKAS 2006, 75). Erre hivatkozva tagadta meg 1626-ban a nemességszerző, vagy ugyanevet viselő leszármazottja a dézsmafizetést (GYULAI 1998b, 366–367). A Kempelen-féle magyar nemes családokról készült munkában egyébként az előbb említett *Her (miskolci Herr)* családon kívül további *Her*, *Heer* nemesi családokkal is találkozunk Borsod megyében (KEMPELEN 5. köt. 4, 31, 42). Hogy ezeket rokoni szálak kötötték-e a miskolci családhoz, erre vonatkozóan nem rendelkezünk forrásokkal. Miskolcon mindenest-

re a 18. század végén még virágzott a *Herr* család. Az evangélikusokat számba vevő 1782-es listán *Herr János* magyar nemesként regisztrálták (ZELENKA 1883, 10), de a református anyakönyvben is találkozunk ezzel a névvel: egy református anyakönyvi bejegyzés szerint nemes *Her István* 1784-ben kötött házasságot Balog András Katalin nevű lányával.⁵

De nem a *Her* családnév az egyetlen, mellyel a 18. század előtt, és a 18. században is találkozunk. *Szar Pált* 1691-ben ménespásztorként említik (GYULAI 1998b, 296), *Szar György* nevét 1782-ben a német evangélikusok között találjuk (ZELENKA 1883, 12). Közöttük a konkrét genealógiai kapcsolat ugyan források hiányában nem bizonyítható, de feltételezhető.

NÉMETEK MISKOLC TÁRSADALMÁBAN A 18. SZÁZADBAN ÉS A KÖVETKEZŐ ÉVSZÁZAD ELEJÉN

Német telepésekkel tehát már a 18. századot megelőző korokban is számolni kell, ám azok túlnyomó többsége a 18. századra teljesen asszimilálódott, beolvadt Miskolc magyar társadalmába. Abban az időszakban a nemzeti-ségi hovatartozásnak még nem tulajdonítottak akkora jelentőséget, mint a modern nemzettudat kialakulása óta (sokkal fontosabbnak tartották a felekezeti hovatartozást), ezért a korabeli forrásokban a nemzetiségre csak ritkán találunk utalást (TÓTH 1998, 374–375). A 18. század folyamán már több ilyen esettel találkozunk, bár ezek is leginkább a városba beszállásolt német katonaság jelenlétére szolgálnak adalékkul, pl. amikor egy leány elismeri, hogy táncolni volt a német káplárral, illetve hogy köze volt hozzá, s a katona az ölébe vitte ki a házból (1770), vagy amikor a 21 éves Potrecz Maris három némettel volt együtt egy istállóban (1774).⁶

A Mindszenti plébánia halotti anyakönyvében is találunk bejegyzéseket, melyekben az elhunyt nevének annak német származására is történik utalás: *Adamus Joban germanus* (1727), *Thomas Mark sutor gibonis germanicus* (1753), *Joannes advena germanus* (1754), *Joannes advena germanicus preceptor* (1755), *Josephus Stajfek germanus* (1756), *Michael Vagus sartor germanus juvenis* (1759), *Josephus Fogel sutor germanus* (1760), *Carolus Venator germanus* (1760), *Joannes Pek germanus sutor* (1760).⁷ Az idézett példák némelyike ugyan az illető foglalkozására – *sutor*, *sartor*, vagyis *varga* és *sزابó*, mégpedig *német varga* és *német sزابó* – utal, de talán nem tévedünk, amikor azt feltételezzük, hogy nemcsak arra, hanem egyúttal az etnikai hovatartozására

3 HOM HTD 73.911.18.

4 HOM HTD 73.911.18.

5 Avasi ref. ház-i ak, 1784. (MNL online adatbázis)

6 HOM HTD 74.423.27.

7 Mindszenti rk. tem-i ak. (MNL online adatbázis)

is. Ugyanis az idegen, a városi, polgári divatot, ízlést kiszolgáló mesterek maguk is idegen nácio képviselői voltak, s nemcsak azok, akiknek termékeiket eladták, készítették. A felsoroltak közül különös figyelmet érdemel a *Joannes advena germanicus preceptor* (János jövevény német tanító) bejegyzés 1755-ből, mert ez arra utal, hogy ebben az időben az itt élő német telepesek gyermekeik mellé német tanítót fogadtak. Ebből arra lehet következtetni, hogy a 18. század közepe után nem sokkal a németek száma már jelentős lehetett. A felekezeti hovatarozásra a jelzett anyakönyvi példákban nincs utalás, ezért feltételezzük, hogy római katolikusok voltak, s ez a feltételezés a német tanítóra is vonatkozik.

Az evangélikus családok is megszervezték gyermekeik oktatását, már azelőtt is, hogy megalakult volna Miskolcon az evangélikus egyház és annak iskolája. Az eperjesi (Prešov, Szlovákia) iskolából fogadtak egy magántanítót Martsek György személyében, aki a latin nyelv alapjain kívül *a magyar, német és tót nyelvet, az olvasást, vallást, számtant és egyéb kisebb tárgyakat* tanított (ZELENKA 1883, 5). A fentiek alapján megállapítható, hogy a 18. század közepén–második felében a Miskolcra betelepedett németek felekezetenként külön-külön igyekeztek gondoskodni gyermekeik oktatásáról. Ez nem meglepő abból a szempontból, hogy a korabeli alapfokú oktatásnak fontos részét képezte a hitoktatás, ami természetesen felekezethez kötött. Mégis figyelmet érdemel, mert utal a 18. századi miskolci németek számának nem csekély voltára és felekezeti többszínűségére.

Faragó Tamás szerint a 18. század első felének legfontosabb etnikai szempontú változása a helyi társadalom foglalkozási szerkezetét átalakító kiegészítő bevándorlás volt, mely szlovák zsellérekkel és szolgálakkal, német iparosokkal, valamint „görög” és zsidó kereskedőkkel gazdagította Miskolc lakosságát (FARAGÓ 2000, 155). Alapvetően egyetértve ezzel a megállapítással fontosnak tartom megjegyezni, hogy az iparosok között nagyon sok szlovák is volt. Ez persze nem befolyásolja azt a tényt, hogy az iparosok, a mesteremberek egy jelentős hányada tényleg német volt, a két nemzetiség aránya a kutatás jelen stádiumában nem megállapítható.

Tény, hogy a legtöbb német Miskolc 18. századi társadalmában az iparosok között keresendő. De hogy nemcsak iparosok, de előkelő nemesek is voltak a betelepülők között, bizonyítják a nemesi összeírások. A szakirodalom állítása szerint a *Melczner* és a *sankfalusi Steinicher* család tagjai a 18. század első felében telepedtek meg Miskolcon (RÉMIÁS 2004, 71). A *Melczner* család tagjai már a 18. század első harmadában a város megbecsült polgárai voltak. Az 1728. évi országgyűlés

borsodi követe májustól nyár utójáig Dörny András – az egyik legimpozánsabb miskolci család képviselője – és *Melczner György* jegyző voltak.⁸ A *kellemesi Melczner* család Sáros vármegye régi nemes családjai közé tartozik, s a fentebb említett György Borsy Kata – egy másik nagyon előkelő miskolci nemes família tagja (BENKŐ 1976, 13) – férjeként lett befolyásos férfiú Miskolcon (NAGY 7. köt. 408). Persze felvetődhet a kérdés, hogy az országgyűlési követ *Melczner György* mennyiben tekinthető németnek, de erről a kérdésről a későbbiekben még lesz szó. Mindenesetre a 18. század végén a *Melczner/Melczner* név többször is szerepel a miskolci evangélikusok 1782. évi névsorában (ZELENKA 1883, 10 és 12).

1755-ben a Miskolcon összeírt 77 mágnás és birtokos nemes között ott találjuk a *Böller*, *Fisser* és *Szász Pap* családok neveit is (RÉMIÁS 2004, 71–72). *Fischer János*nak 1725-ben a Szirma utcában volt háza (RÉMIÁS 2004, 75), s személye minden bizonnyal megegyezik az 1754–55-ből ismert *Fisser János* megyei esküdttel. Az említett összeírásban a városban akkor élt főrangúak és nemesek nevét jegyezték fel, összesen 542 családfőt – a fentebb említetteken kívül további német hangzású családneveket is találunk, némelyiket kétszer is, de arányuk nagyon alacsony, alig haladja meg a 2%-ot. A névsorban szereplő *Böller Mihály preceptor*, vagyis vármegyei adószedő nevével több helyen is találkozunk. *Michaelis Böller* és felesége, *Barbara Kaisersperg* neve 1738–1749 között többször is olvasható az arnóti evangélikus keresztelési anyakönyvben. Gyermekeiket több ízben is Miskolc (immár harmadik) előkelő nemes családjának egyik tagja, Bük András borsodi alispán és felesége (1743), másutt Bük András és Ötvös Erzsébet (1744) tartotta keresztvíz alá.⁹ Ez az adat azért érdekes, mert Gyulai Éva kutatásaiból tudjuk, hogy *Beller/Böller Mihály* vármegyei adószedő 9 éves Mihály nevű fiacskája volt az első halott 1741. február 23-án, akit a minorita kolostor templomába, tehát egy katolikus temetkezési helyre temettek. Ugyanekkor az apát confraterként, vagyis a rend jötevőjeként említik (GYULAI 2010, 60). *Beller Mihály* és felesége, *Barbara Kaysersberg* a minorita templom egyik kápolnájában, a Szent Ferenc-kápolnában egy kegyoltárt is állíttatott, mégpedig a Szentkereszt mellékoltárt, ami egy hatalmas fekete feszület, melynek tövéből kalász sarjad (GYULAI 2010, 66).

A fentebb már említett neveken kívül a *Her/Herr*, *Sztrog/Sztrog*, *Héssel*, *Sturmány*, *Spék* és *Henis* családnevek is előfordulnak (SZENDREI 1904, 504–508). A *Her* familiáról már az előző fejezetben részletesebben

8 MNL BAZML Borovszky 30.

9 Arnóti ev. ker-i ak. 1743 és 1744.

szóltunk. Nemes *Szrok Józsefnét* 1782-ben a magyar evangélikusok között írták össze (ZELENKA 1883, 10). A *Srog* családról tudjuk, hogy Borsod megyéből Gömörbe, Putnokra is átszármazott, ahol 1733-ban igazolta nemességét (FORGON 1997, 588). Ilyen nevű család ma is él Putnok szomszédságában, Bánrévén. A *zádorházi és ózdi* nemesi előnevet viselő *Sturmann* család kapcsán azt olvashatjuk, hogy *Sturmann János* 1726–52 között Miskolcon élt, majd a Heves megyei Polgárra költözött, Ferenc és Imre nevű fiai pedig 1801-ben egri lakosok voltak (FORGON 1997, 589). Ennek ellenére *Sturmány János özvegyével* 1754–55-ben Miskolcon találkozunk (SZENDREI 1904, 507), s 1782-ben a magyar evangélikusok között is megtalálható nemes *Sturmann János* neve (ZELENKA 1883, 10). Az 1781-es birtokos nemesek listáján ott találjuk *Zsontágh Lászlónét* az újjvárosi városrészben, ezen túlmenően a *Medgyes Allya Kertek alatt* néven feljegyzett városrészben is volt egy háza a családnak, melyet ekkor egy kaptás lakott (RÉMIÁS 2004, 83–84). Az *iglói és zabari* előnevet viselő *Szontágh* család szász lovag eredetű család, melynek ősei a Szepességben telepedtek le, innen származtak el Gömör és Zólyom megyékbe (FORGON 1997, 630), s mint példánk mutatja, Miskolcra is.

A felsorolt nemesi példák ellenére is vitathatatlan, hogy a legtöbb német hangzású vagy német eredetre utaló családnévvél az iparostársadalomban találkozunk. A források arról tanúskodnak, hogy a németek nagyobb számban csak a 18. század közepe táján jelentek meg Miskolcon, ugyanis ezt követően olvashatók nagy számban német hangzású nevek a különféle dokumentumokban. A Rémiás Tibor által feldolgozott, 1750–60-as évekből fennmaradt pipalajstromokban¹⁰ találkozunk *Leopold* kerékgyártó, *Németh András – Löffler* zsellérje, *Glacx Márton*, *Némethi János* gombkötő, *Najbozser Chonrád* kőműves nevekkkel (RÉMIÁS, 2004, 102–103). Miskolc város 1756-os jegyzőkönyvéből ismert *Fux János* neve, akinek bőrkészítő szerszámait és egyéb hagyatékát említik,¹¹ s akinek özvegyét 1782-ben a német evangélikusok között írták össze (ZELENKA 1883, 12). *Fux János* özvegye, *Zsuzsanna* 1785-ben, 72 éves korában hunyt el.¹² Talán az ő fia lehetett az a *Fux Simon* rézműves mester, akinek házában, műhelyében 1781. május 25-én tűz keletkezett, ami aztán szétterjedve a városban

számos halálos áldozatot követelt és tetemes anyagi kárt okozott, gyakorlatilag az egész várost elpusztította (SPÓNER 2011, 145).

A különféle építkezések kapcsán számos német építőmester került a városba. Ilyen volt a fentebb említett *Najbozser Chonrád*on kívül *Bochmeister János* kőműves, akinek nevével az 1757-es városi jegyzőkönyvben találkozunk.¹³ A 18–19. század fordulóján egy hasonló nevű kovácsmester, *J. Bachmeister* is élt Miskolcon, aki *J. Philipp* kereskedővel közösen a diósgyőri vasmű termékeire alapozva vaslerakatot akart létesíteni (NÉMETH 2000, 389). A vármegye börtönének építésében vett részt 1756–1758 között *Johannes Lochmeister* (nem kizárt, hogy a fentebb említett *Bochmeister János* kőműves neve lett elírva), valamint *Steinlochner Károly* kőfaragó (GULYA 2006b, 41). Nyilván nem véletlen, hogy a miskolci kőművesek, ácsok és kőfaragók 1773-tól kisebb-nagyobb megszakításokkal 1876-ig vezetett céhnaplója a kezdetektől egészen 1860-ig német nyelven íródott.¹⁴

Egy 1787-es, német nyelvű bejegyzés arról tanúskodik, hogy *Joban Kaczerberger* miskolci kőfaragómester hat évre bérbe adott egy házat egy zsidónak.¹⁵ Neve *Kaczersberger/Katzesperger János*ként is feltűnik a különböző forrásokban, melyekből az is kiderül, hogy nemcsak kőfaragómester és háztulajdonos, de kőműves és kőbánya tulajdonos is volt a 18. század végén (VERES 2000, 327), ám 1814-ben nagy szerencsétlenség érte, elveszítette szeme világát. Ezért azzal a kéréssel fordult a város felé, hogy mentsék őt fel a közterhek viselése alól. A város a kérést méltányolta és a katonatartáson kívül minden közteher alól mentesítette (SPÓNER 2011, 85, 130). A mester 1833 táján hunyt el. Az ő testvére volt *Katzesperger József* kereskedő (SPÓNER 2011, 71–72). Nem kizárt, hogy ehhez a családhoz tartozott *Kanperger Filep* kőműves mester is, aki 1798-ban megállapodott a várossal a kaszárnya épületén elvégzendő kőműves munkálatokról (SPÓNER 2011, 132). S a fent említettek valamelyikének leszármazottja lehetett az a *Gantzberger Antal* kőművesmester, aki 1830-ban számos városi építési megbízást kapott (SPÓNER 2011, 141), s akinek egyúttal – több miskolci kőműveshez hasonlóan – kőbányája is volt, mert neve 1830-ban az uradalmi bányák bérlői között is szerepelt (GULYA 2006b, 43). Ugyanő 1834-ben panaszt nyújtott be a városhoz egy számla kapcsán (SPÓNER 2011, 136). De feltűnik *Gansperger Péter* miskolci kőműves neve is (FAZEKAS 2000, 602). Mint az előző példák mutatják,

10 A gyakori és veszedelmes tűzvészek miatt rendszeresen összeírták a pipásokat és különadóval sújtották őket.

11 HOM HTD 74.423.113.

12 Mindszenti rk. tem-i ak. (MNL online adatbázis)

13 HOM HTD 74.423.113.

14 HOM HTD 1.76.9.2.

15 HOM HTD 74.423.27.

a családnevek a 18. században még nem állandósultak. Különösen gyakran tapasztalható az elferdítés, az eltérő írásmód az idegen hangzású nevek esetében. Erre még a későbbiekben is lesz utalás.

A különféle forrásokban többször előfordul a *Klir* név. *Klir Vencelt* Miskolc első építészeként tartja számon a szakirodalom. Számos miskolci és környező településeken álló középület, s feltehetőleg sok családi ház tervezését és kivitelezését végezte. A mai Csehország területén született, felesége, *Kreidler Katalin* Lenbach nevű elzászi német faluból származott. 1776-ban már bizonyosan Miskolcon éltek. Itt születtek gyermekeik, akik közül kettő apja nyomdokaiba lépett, a kőműves mesterséget folytatta, egy pedig mézeskalácsosnak tanult. Két lánya Miskolcon, miskolci polgárokhoz ment férjhez. A *Klir* család tagjai megbecsült polgárai voltak a városnak. Apa és Antal nevű fia is tagja volt a város tanácsának (MARJALAKI 1959; 1960). *Carl Klir* kőművesmester nevével az 1820–30-as években, a céhnaplóban is többször találkozunk.¹⁶ Saját Bedegvölgyi szőlőjében pedig kőbányát működtetett, melyben 1830-ban a diósgyőri uradalom hozzájárulásával követ törtetett. 1846-ban már özvegye neve szerepelt az uradalmi bányák bérlői között (GULYA 2006b, 43).

A fentebb említett *Katzensperger József* kereskedő panasza kapcsán találkozunk *Krausz Lénárt* kőfaragó nevével, igaz, ez az eset már 1833-ban történt (SPÓNER 2011, 71–72). Ám hogy *Krausz Lénárt* már jóval ezt megelőzően is Miskolcon élt, bizonyítja, hogy 1829 előtt céhmestere volt a kőműves, ács és kőfaragó céhnek (SPÓNER 2011, 58). Rokoni szálak köthették össze *Krausz Dániel* kerékgyártó mesterrel (GULYA 2006c, 62). A *Krausz* családnévvel egyébként már 18. századi forrásokban is találkozunk.¹⁷

A vármegyei börtön építéséhez számos olyan német mester érkezett, aki aztán meg is telepedett a városban. Ilyen volt *Gottfried Stephan* bádogosmester, akinek neve 1758-ból maradt fenn, amikor ereszcstartornát és tetődíszítő elemeket készített a városi börtön épületéhez (GULYA 2006a, 33). Az említett bádogosmester felesége *Dorothea Reiter* volt, a mester 1789 előtt elhunyt. Miskolci polgárságukat bizonyítja leányuk házasságának anyakönyvi bejegyzése.¹⁸ 1760-ban a börtön építése kapcsán *Lang János* molnár szervezte a szálfák szállítását Tokajból Miskolcra (GULYA 2006a, 33). Az ő rokonságához tartozhatott az a *Lang Péter*

kőműves, aki 1785-ben jogorvoslatot kért a várostól Szabó Miklós fazekas és *Rosengrätz Gothárd* ellen, mivel azok az általa elvégzett kőművesmunkákat nem fizették ki (SPÓNER 2011, 115, 149). Az 1770-es évek forrásaiban bukkan fel *Oppenrieder Joseph* ácsmester és *Pergoffer Joseph* zsindelező neve (GULYA 2006a, 34), ez utóbbi családnévvel 1782-ben *Berghofer* formában találkozunk – *Berghofer János* nevét a német evangélikusok között említik (ZELENKA 1883, 12). *Openrieder József* ácsmester neve a városi jegyzőkönyvekben is feltűnik. Először 1782-ben, amikor kezességet vállalt egyik segédjéért, aki arra vetemedett, hogy pipázzon az utcán, s ezzel megbotránkoztasson másokat. A segédre kiszabott botütést pénzben váltotta meg. Másodszor 1783-ban találkozunk nevével, amikor egyik segédjével gyűlt meg a baja, aki őt sértegette (SPÓNER 2011, 120, 152). *Sul Krisztián* ácsmester 1781-ben a tűzvétségben elpusztult gyalogos kaszárnya felújításának munkálatait vállalta, *Hoffer János* ácsmester pedig 1787-ben a város udvarán épített kocsmáépület tetőzetét készítette el (SPÓNER 2011, 132). *Kissel Fridrich* ácspllér nevét a mesterré válás nehézségeivel kapcsolatosan örökítette meg a városi jegyzőkönyv (SPÓNER 2011, 103).

A népes csizmadia céh régi múltra tekintett vissza Miskolcon, ennek tagja volt *Glatz János* csizmadia (ezzel a családnévvel már a pipalajstrom kapcsán is találkoztunk), akinek *Sreiner Mihály* akadt nézeteltérése (SPÓNER 2011, 96). A 18. század második felében már megjelentek az új divatot követő suszterek, cipőkészítők is. Csak ezzel magyarázható, hogy egy *Suszter* nevű árendás 1781-ben a viceispán házában élt (RÉMIÁS 2004, 84). E mesterség űzői közé tartozott *Forstner Josef* cipőcsináló, akinek ügyével az 1784. évi városi jegyzőkönyvekben találkozunk. A dokumentumból megtudjuk, hogy magához akarta csábítani egyik társa, Bendor József legényét, ám a város ezt megakadályozta (SPÓNER 2011, 76). A városi jegyzőkönyvekben említés történik még *Eberhold János*, *Riedl József* és *Ruforn Mátyas* cipőcsináló legényekről is, akik 1772-ben, a kőporosi kocsmából hazafelé menve fellármázták az egész utcát, s ezért pénzbüntetéssel sújtották őket (SPÓNER 2011, 118). A suszterek a 18. század legvégén, 1795-ben jutottak el a céhalapításig. Beadványukban számos német névvel találkozunk: *Röhl József*, *Ajnpech Ferenc*, *Koch Mihály*, *Smid János*, *Tillinger Antal* voltak, akik további, itt fel nem sorolt társaikkal együtt céhalapítási engedélyért folyamodtak a városi tanácshoz (SPÓNER 2011, 32). Ugyanebben az esztendőben *Plum Jakab* suszter nevével is találkozunk, aki egy *Alter Ferenc* nevű gyermeket nyolc esztendőre maga mellé fogadott, s kötelezte magát, hogy ez idő alatt megtaníttja őt a mesterségre (SPÓNER 2011, 68).

16 HOM HTD I.76.9.2.

17 Miskolci ev. ház-i ak, 1789. febr. 10.

18 Az ugyancsak Dorothea nevet viselő leányuk 1789. január 26-án ment férjhez. Miskolci ev. ház-i ak.

A későbbiekben is sok lehetett a német ajkú suszter, mert 1812-ben – amikor a céh egyik elöljárója *Kunzer János* volt – azzal a kéréssel fordultak a városi tanácshoz, hogy a céh mellé a város egy németül jól beszélő céhbiztost rendeljen ki. A városi tanács méltányolta a kérést, s a posztra *Zatrogb Dániel* szenátort jelölte (SPÓNER 2011, 23, 100).

A kovácsok között is számos német mester volt. 1763-ban *György Pál* nevű német kovácsot (a tanúvallomásban is előforduló jelző nyilvánvalóan a mester etnikumára utal) említik, akinek műhelyében a legény hozzá nem értése végett az egyik patkolásra odavitt ló elpusztult (BODGÁL 1963b, 110). Elképzelhető, hogy ez a *György Pál* megegyezik azzal a *György* kováccsal, aki 1739-ben Miskolc város részéről felmerülő kovácsmunkákat végezte (BODGÁL 1963a, 107). A gyakorlat szerint ezeket a munkákat általában a céhmester volt jogosult megkapni (SPÓNER 2011, 52). 1770-ben *Gaiszler Vencel*, 1811-ben *Pach János* kovácsok kaptak városi megbízásokat (BODGÁL 1963a, 107). 1787-ben *Hantz Máttyás* és *Tremmel Vencel*¹⁹ kovácsmesterek nehezményezték, hogy a városi munkákat hosszú éveken keresztül egy mester kapja, s ezért azzal a kéréssel fordultak a városhoz, hogy az esztendőnkénti váltásban sorra dolgoztasson az itt lakó mesteremberekkel. A beadvány kapcsán a város megtárgyalta a kérdést, de mivel a főcéhmester munkája ellen semmi panasz nem volt, a megbízások többségét továbbra is neki ítélték, igaz, egy kisebb részét az adott esztendőre *Hantz Máttyásra* bízták (SPÓNER 2011, 133). Ekkor *Pochmaister János* kovácsmester volt a kovácscéh főcéhmestere, s mint ilyen, számos kiváltsága mellett őt illették a városi megrendelések, aminek bevétele hosszú távú és biztos jövedelmet jelentett számára (SPÓNER 2011, 52, 133). A mester 1795-ben évi 4 forint lefizetése ellenében megváltotta magát a kaszálási, szénagyűjtési és csomózási, valamint a levélhordási munkálatok alól.²⁰ Talán nem tévedünk, amikor azt feltételezzük, hogy a harminc esztendővel korábban feljegyzett *Bochmeister János* kőműves leszármazottjáról lehet szó, s ebben az esetben is névalakváltozatokkal van dolgunk, s egyúttal az egymást követő generációk miskolci megmaradásáról is beszélhetünk.

A fémműveseknél maradvány említést érdemel a lakatosok megnevezése. Mint Spóner Péter írja, Miskolcon egyetlen lakatos céh működött, mégis a városi jegyzőkönyvekben gyakran jelzős szóösszetételben,

német lakatos céhként tesznek róla említést, ami meglátása szerint arra utal, hogy a tagság többsége német ajkú lehetett (SPÓNER 2011, 102).

A kerékgyártók 1799-ben alapítottak – ekkor még a kovácsokkal közös – céhet, a lőcsei (Levoča, Szlovákia) szabályzatát átvéve. A miskolciak képviselőjében *Frim Ádám* és *Tinschmidt János* folyamodtak a felföldi város mestereihez. *Frim Ádámról* a források elárulják, hogy eredeti neve *Frim Schmidt* volt, 1741-ben született és 1772-ben költözött Miskolcra, ahol jelentős vagyont tett szert, háza, földje és szőlei is voltak, s ez utóbbinak terméséből, a borból is szép jövedelme származott (GULYA 2006c, 62). *Joannes Tienschmid rhedarius* nevét 1790-ben egy másik forrás is említi, özvegyemberként házasságot kötött *Susanna Nits* özvegyasszonnyal.²¹ Az időközben megalakult önálló miskolci kerékgyártó céh mesterei között 1828-ban is találkozunk német hangzású nevekkal, ilyenek *Kirner Pál* és a fentebb már említett *Krausz Dániel* (GULYA 2006c, 62). *Kirner Pál* rokonságban állhatott, talán fia lehetett a Szepes megyei Gerlachfalváról (Gerlsdorf, Gerlachov, Szlovákia) ideszármazott *Joannes Kirner* kerékgyártónak, aki *Georgius Thomasy* özvegyét, Anna Máriát vette feleségül.²²

Ackerman János céhen kívüli esztergályost 1812-ben a város eltiltotta mestersége gyakorlásától, mivel több rendbeli figyelmeztetés ellenére sem készítette el mesterremekét és kérte a céhbe való felvételét (SPÓNER 2011, 104).

A miskolci szűjgyártók többsége is idegenből érkezett a városba. 1770-ben hat mestert és nyolc segédet írtak össze, a mesterek a kassai (Košice, Szlovákia) céh landmajszterei (külső tagjai) voltak. Veres László szerint a hat mester közül ketten Magdeburgból, ketten Kassáról, egy-egy pedig Stószról illetve Selmecről települt be Miskolcra (VERES 2006, 129). Saját céhüket 1792-ben alapították meg. Az 1800-tól (magyar nyelven) vezetett protokollumukból kiderül, hogy *Hartman Friderik*, a jelzett időben első céhmester, a magyar népmesékből is ismert *Burkussországban* (így!), hivatalos nevén Poroszországban, Magdeburg városában (ma Németország) született. *Baumert Gottfried* Selmecről (Banská Štiavnica, Szlovákia) származott Miskolcra, ahol a céh megalapítását követően a második céhmesteri címet viselte egészen 1799. június 14-én bekövetkezett haláláig. *Borthl Mihály* a Kassa szomszédságában fekvő, ma már Kassa részeként számon tartott (Nagy)Pólyi (ma Košice-Poľov, Szlovákia) településről származott ide. *Ifjabb Hartman Friderik*, az első céhmester fia volt a miskolci céhalapítás első

19 Tremmel kovácsmester egyébként nem német, hanem zsidó származású volt (RÉMIÁS 2004, 141–142).

20 HOM HTD 74.423.27.

21 Ev. ház-i ak, 1790. jan. 4.

22 Ev. ház-i ak, 1790. okt. 4.

szorgalmazója. A továbbiakban felsorolt négy mester már Miskolcon állt a céhbe, ezek a következők: a stószai *Fasszinger Márton*, aki *Meltzer Dániel* tanítványaként, a miskolci Czakó András, a kázmárki Dusofski János és az ugyancsak kázmárki Szilágyi József *Baumert Gottfried* tanítványaként 1794-ben lettek a miskolci céh tagjai. Az utóbb felsorolt három mester nyilvánvalóan nem német, de a stószai *Fasszinger Márton* szintén német származású. A Veres által emlegetett hat mesterhez hiányzó két mester *Meltzer Dániel* és *Kassai Jakab* lehettek, akiknek nevei a protokollumban szintén szerepelnek. Utóbbinak valójában özvegye tűnik fel, akinek ügyét – *Paltzár János* svedleri (Švedliar, Szlovákia) szíjgyártó legénytől született leánya, majd Nyitrai Andrással kötött házassága kapcsán – a céhgyűlés több alkalommal is tárgyalta.²³ A *Meltzer* család – amint korábban volt róla szó – már a 18. század első harmadában Miskolcon élt.²⁴ Ez a családnév a miskolci evangélikusok 1782. évi névsorában mind a németek, mind a magyarok között szerepel. A magyarok között *nemes Meltzer János* névvel találkozunk, ő lehet *Meltzer György* jegyző, országgyűlési követ leszármazottja. A magukat németeknek valló *Meltzer* családtagok nevével nem szerepel a nemesi rangjelzés (ZELENKA 1883, 10, 12). A genealógiai szakirodalom több nemes *Meltzer* családot ismer, közülük több felföldi városokhoz, megyékhez köthető (NAGY 7. köt. 407–410, KEMPELEN 7. köt. 145–147), közöttük a *kellemesi* előnevet viselő nemes *Meltzer György* családja is. A másik, nem nemesi ág feltehetően a 18. század közepe táján-második felében érkezhetett Miskolcra. *Meltzer Dániel* nevét nemcsak a miskolci szíjgyártó céh protokollumában, de a miskolci evangélikus anyakönyvi bejegyzésekben is olvashatjuk, például 1791-ben, amikor *Daniel Meltzer* (így!) és Susanna Benczúr hajadon leánya, Mária férjhez ment *Andreas Leganus* kassai ahenariushoz (rézműveshez).²⁵

A miskolci pintér céh főcéhmestereinek nevét vizsgálva inkább szláv hangzású nevekkal találkozunk, de azért akad közöttük néhány német hangzású is, mint pl. az 1835–36 közötti főcéhmester *Fimber Imre* (RÉMIÁS 2006a, 70). 1814-ből maradt fenn *Pörtl József* miskolci szításmester neve, aki egy adósságrendezési ügyben kérte a város segítségét (SPÓNER 2011, 114–115).

Miskolc legismertebb ónművesei közé tartozott *Trillbaus György*, *Glauche Károly* és *Saltzer Lajos*, igaz, az ő működésük már a 19. század első felére tehető. *Trillbaus* mester készítette 1841–1844 között a miskolci csizma-

dia céh tárait és tányérjait (SPÓNER 2006, 103). Ám ezek a családok is jelen voltak már Miskolc 18. századi társadalmában is. Ezt bizonyítja, hogy a Bajorországból származó *Joannes Georg Trillbaus zornarius* (övkészítő) 1800-ban vette feleségül *Joseph Saltzer* özvegyét, *Maria Kaysert*.²⁶

A *Ráb/Raab* család 1764-ben kiterjedt familia volt, ugyanis öt ilyen nevű családfőt írtak össze, akik közül egy a Kandia, három a Gyöngyvirág, egy pedig a Papszer utcában lakott. Mesterségét csak egynek jegyezték fel az összeírásban, mégpedig a Gyöngyvirág utcában lakó Jánosnak, aki szűrcsapó volt (RÉMIÁS, 2004, CD melléklet). A Kandia utcában lakó *Ráb Kristóf* (*Christiano Raab*) 1775. augusztus 6-án *Joanne Georgio Thomázy*val együtt részt vett az arnóti evangélikus egyház Miskolcon megtartott gyűlésén. Az eseményt megörökítő jegyzőkönyvből – mely a résztvevők felsorolásával kezdődik – kiderül, hogy mindketten miskolci illetőségűek és német nemzetiségűek.²⁷ Ugyanazon esztendő januárjában házat vásárolt magának az akkori Piac (ma Széchenyi) utcában, mégpedig Rósa Tamás görög kereskedő fundusát.²⁸ Oda is költözött, de nem élvezhette sokáig, mert az 1781-es tűzvészben nemcsak háza, de ő maga is megégett (RÉMIÁS 2004, CD melléklet). Talán a fia lehetett az a *Christianus Raab* szűrcsmester, aki miután megözvegyült, *Anna Maria Christophory*, *Matbia Christophory* és *Maria Fucker* hajadon leányát vette feleségül 1793-ban.²⁹ Első felesége *Fischer Anna Mária* volt,³⁰ nyilván annak a *Fischer/Fisser* családnak az egyik leszármazottja, amelyiknek 1725-ben a Szirma utcában volt háza, s aki a miskolci nemesek egyike. *Christianus Raab* a városnak, de legalábbis egyházközségének megbecsült polgára volt. Erre enged következtetni, hogy 1785-ben Hosszú István miskolci evangélikus lelkész őt kérte fel esküvői tanújának.³¹

A régi, nagyhírű miskolci szabó céh tagja volt a 18–19. század fordulóján *Lichtenstein József*, aki 1801-ben törvénytelenül fogadott fel egy legényt, s így nem kerülhette el a céh büntetését (GYULAI 2006a, 177). A miskolci szűrszabó céh tagjai a 18. században jórészt magyarok voltak, de azért itt is találkozunk idegen, főként szláv, de német hangzású családnévvvel is, pl. *Stolman Pál* esetében (GYULAI 2006b, 191). Maradva

23 HOM HTD I. 76.14.4.

24 MNL BAZML Borovszky 30.

25 Ev. ház-i ak, 1791. júl. 15.

26 Ev. ház-i ak, Miskolc, 1800. febr. 24.

27 *Christiano porro Raab, & Joanne-Georgio Thomázy Oppidams Miskoltzjensibus Nationis Germanicae ...* Arnóti ev. egyházközség irattára, levelezések.

28 HOM HTD 74.423.27.

29 Ev. ház-i ak, Miskolc, 1793. ápr. 8.

30 Ev. ház-i ak, Miskolc, 1786. aug. 28.

31 Ev. ház-i ak, Miskolc, 1785. jún. 28.

a ruházati iparnál, 1780-ban *Ritter Salamon* kesztyűst, 1777-ben és 1789-ben *Ludvig Bullis* kalaposmestert említik a városi számadáskönyvben.³² A kalaposmester neve egy másik kalaposmesterrel, *Groszvaldon Jánossal* kötött ügylete kapcsán is megörökítődött (SPÓNER 2011, 110). *Grósz Miklós* kalapos neve azért került be a városi jegyzőkönyvbe, mert 1768-ban hitelbe vásárolt gyapjút, ám a hitelt nagyon lassan térítgette vissza, ezért a város 1783-ban kötelezte őt a maradék összeg megfizetésére (SPÓNER 2011, 111). *Trisser Jakab* kalapos neve is egy hitel kapcsán maradt fenn 1769-ben (SPÓNER 2011, 112). Egy 1779-es dokumentum *Gráf János* lányáról tesz említést.³³ *Groff/Graff* János nevét a miskolci német evangélikusok listáján is megtaláljuk, s a presbitériumnak is az egyik német tagja volt (ZELENKA 1883, 12 és 23). Foglalkozását tekintve ő is kalaposmester volt, ugyanúgy, mint az ugyanevet viselő fia.³⁴ *Kirner Ádám* kalapos legény nevét 1800-ból ismerjük (SPÓNER 2011, 76–77), valószínűleg rokona lehetett a fentebb említett *Kirner János* kerékgyártónak. *Ren János* takácsmester neve azért maradt fenn a városi jegyzőkönyvben, mert 1787-ben meggyült a baja az egyik legényével (SPÓNER 2011, 78). *Tache Gáspár* kassai származású *gütlér* (vagyis *gürtler*, paszományos), 1828-ban nyert felvételt a miskolci céhbe (SPÓNER 2011, 106).

Szintén nagy hírre tettek szert a miskolci sütők, vagyis pékek. 1773-ból van adat *Rajczinger* miskolci perecsütőre vonatkozóan, akinek kassai inasa, *Hipperajter Ferenc* házakhoz hordta a peracet.³⁵ *Lebner Lénárt* zsemlyés nem fizette meg a város felé a rá kirótt adót, ezért 1787-ben eladásra került pincéje árából egyenlítették azt ki (SPÓNER 2011, 129–130). *Leszík Sámuel* pékmester éveken át bérelte a város sütőkemencéjét, de 1821-ben a kemence állapotának elhanyagolására hivatkozva a város olyan mértékben megemelte annak bérleti díját, hogy azt ő már nem tudta fizetni. 1823-ban *Zábr György* pozsonyi (Bratislava, Szlovákia) születésű pékmester folyamodott a városhoz polgárjogért és a város udvarán lévő pékház bérbevételéért (SPÓNER 2011, 135). A *Leszík* családnév viszont már a 18. századi forrásokban is fellelhető, s *Leszík Pál* az evangélikus németek között lett összeírva 1782-ben (ZELENKA 1883, 12). Bizonyára valamiféle rokona lehetett az a *Leszík Dániel* szíjgyártó, aki besztercebányai (Banská Bystrica, Szlovákia) mester fiaként 1802. július 4-én nyert felvételt a miskolci

céhbe.³⁶ A pékek és perecsütők között gyakoriak voltak a céhen kívüliek, az úgynevezett kontárok. Hogy *Klein János* pékmester tagja volt-e a céhnek, nem tudni, de húga, aki bátyja halála után folytatta a pékmesterséget bizonyosan nem, mivel 1839-ben a céhtagok a városhoz fordultak, hogy fent nevezett húgot az iparúzéstól tiltsa el (2011, 36). *Klein János* nevével az 1782. évi német evangélikusok között is találkozunk (ZELENKA 1883, 11). Itt kell még megemlíteni a dobsinai (Dobšina, Szlovákia) születésű, evangélikus felekezetű *Danielis Adolf*, valamint a gedersdorfi (Gedersdorf, Ausztria) születésű, római katolikus vallású *Gausterer Ignus* nevét (RÉMIÁS 2006b, 239–241).

Nevükből ítélve a mindszenti serfőzőmesterek között is voltak németek, mint pl. *Steininger András* (1731) valamint *Srajninger András* és fia (1742) (RÉMIÁS 2006c, 253) – bár nem kizárt, hogy a két névalak ugyanazt a személyt jelöli, mint ahogy az sem, hogy nem a már említett *sankfalusi Steinicher* családról lenne szó.

Az órásipar miskolci meggyökeresedésében is a német mestereknek volt szerepük (VERES 2000, 345). Az asztalosok között is voltak németek, de ez a mesterség a többi szakmához viszonyítva sokkal kevésbé németesedett el (VERES 2000, 347–348).

HONNAN ÉRKEZTEK A MISKOLCI NÉMETEK?

Hogy egy-egy német mester vagy család honnan érkezett és mikor telepedett meg Miskolcon, a legtöbb esetben nem tudjuk. Ám előfordul azért néhány olyan szerencsés eset, amikor pontos adatokkal rendelkezünk ezekre a kérdésekre vonatkozóan. Ilyen *Sucher Ignác* mézeskalácsos mester esete, akiről tudjuk, hogy Carniola (így),³⁷ vagyis Krajna egyik városából, Krajsemburgból érkezett Miskolcra 1779-ben, ahol két arany megfizetését követően nyert polgárjogot (VERES 2000, 350). 1811-ben a szászországi Merseburg városából (Németország) származott Miskolcra *Hildebrand Károly veisgerber* (fehérvagy némettímár), s úgyszintén Szászországból érkezett *Fruendrich Henrich* kordoványos is (SPÓNER 2011, 44). *Himer János* órás legény a *Bavariai Birodalomba helyezett Frieberg városából*, vagyis Bajorországból (Friedberg, Németország) származott, s a városi tanács közreműködését kérte abban, hogy hozzájusson a szülei után maradt örökséghez (SPÓNER 2011, 45). *Adam Bergner* Szászországból, egy Freiberghez közeli településről származott Miskolcra, míg felesége, *Elisabetha Bergnerin* született *Lelkin* a Selmecebányához közeli Banka (Banská

32 HOM HTD 74.423.27.

33 HOM HTD 74.423.27.

34 Ev. ház-i ak, Miskolc, 1786. máj. 29.

35 HOM HTD 74.423.27.

36 HOM HTD I.76.14.4.

37 HOM HTD 74.423.27.

Štiavnica – Banky, Szlovákia) településről.³⁸ Ez utóbbihoz hasonlóan a Miskolcra érkező németek többsége nem Németországból, hanem a felföldi német városok valamelyikéből érkezett. *Qüttner Ágoston* kalapcsináló Késmárkról (Kežmarok, Szlovákia), *Tajchtin Greber* Iglóról (Spišská Nová Ves, Szlovákia).³⁹ Ugyancsak ide sorolható *Metzner Mihály kompaktor* (könyvkötő) is, aki 1761-ben Kassáról (Košice, Szlovákia), a kassai céhtől érkezett Miskolcra, s akinek idegen volta ellen a város hevesen tiltakozott, mondván, öt helybeli ifjú is volna a helyére, nem szükséges, hogy idegent vegyenek be a céhbe.⁴⁰ Ám a tiltakozás valószínűleg eredménytelen maradt, mert a későbbiekben *Metzner Károly* nevével, mint a miskolci evangélikus egyház első felügyelőjével (1783–1789) találkozunk (ZELENKA 1883, SZEBIK-VÁRHEGYI 1983, 21). (Érdekes módon az egyházalapítók névsorában viszont nem találjuk meg a Metzner nevet!)

Ugyancsak Kassáról (Košice, Szlovákia) érkezett Miskolcra *Tache Gáspár* paszományos (SPÓNER 2011, 106), valamint *Johann Michael Scheidler* is, aki 1783-ban még ottani kőművesmesterként kötött szerződést egy miskolci nemes házának építésére, de két év múlva már miskolci lakosként írták őt össze (GULYA 2006b, 41). Nevéből ítélve szintén onnan érkezett a fentebb emlegetett *Kassai Jakab* szíjgyártómester is. Az ugyancsak fentebb emlegetett másik két szíjgyártó mester a Kassa közelében fekvő településekről érkezett, *Bortbl Mihály* a Kassa szomszédságában fekvő, napjainkban már Kassa részeként számon tartott (Nagy)Pólyi (Košice-Poľov, Szlovákia) településről, míg *Fasszinger Márton* Stószról (Štós, Szlovákia) származott Miskolcra.⁴¹ Ez utóbbi, *Martinus Fasinger* néhány év múlva nőül vette *Paul Lessich* özvegyét, *Susanna Kruscht*.⁴² Hozzájuk érkezhettek rokonként a fentebb említett *Leszike Dániel* szíjgyártó, aki besztercebányai (Banská Bystrica, Szlovákia) mester fiaként 1802. július 4-én nyert felvételt a miskolci céhbe.⁴³

A miskolci németek egy része evangélikus volt. Az 1884-től vezetett evangélikus házassági anyakönyvek a legtöbb esetben nagyon pontos eligazítást adnak a házasság felek származására vonatkozólag. Innen tudható, hogy *Jacobus Mega cothurnarius* (csizmadia) Dobsináról (Dobšina, Szlovákia) érkezett, sőt feleséget is onnan hozott magának *Susanna Kaiser* személyében.⁴⁴ A férj

korai halálát követően az ifjú özvegy a wagendrüsseli (Merény, Vondrišiel, ma Nálepkovo, Szlovákia) származású *Jacobus Tenhengreber lanius* (mészáros) felesége lett.⁴⁵ Nemes *Daniel Schwaradtner apothecarius* (gyógyszerész) késmárki (Kežmarok, Szlovákia), származású volt, aki 1785-ben, miskolci gyógyszerészként feleségül vette az 1781-es miskolci tűzvészben elhunyt (RÉMIÁS 2004, CD mell.) kollégája, *Joannis Keil* özvegyét, *Maria Magdalena Stok* nemes hölgyet.⁴⁶ *Benjamin Tüllenperger pileator* (kalapos) besztercebányai (Banská Bystrica, Szlovákia) származású volt, miskolci mesterként *Joannes Graff* (ugyancsak kalaposmester) özvegyét, *Rozina Handkyt* vette feleségül.⁴⁷ *Johannes Georgius Odehausz cerdo* (tímár) az ugyanevet viselő selmecbányai (Banská Štiavnica, Szlovákia) polgár fiaként, de már miskolci lakosként (*incola*) szerepel az anyakönyvben.⁴⁸ *Adamus Hajtman sodalis cothurnarius* (csizmadia) Betlérből (Betliar, Szlovákia) származott Miskolcra.⁴⁹ *Joannes Schmied chirotecarius* (kesztyűkészítő) darmastadi (Darmstadt, Németország), *Tobias Augustus Gaudich zornarius* (övkészítő) szintén szászországi, mersenburgi (Németország) származású volt, mindketten *Dorothea Kirchhoffot* vették feleségül, az előbbi 1786-ban, az utóbbi özvegyasszonyként 1799-ben.⁵⁰ Dorothea nem véletlenül választott mindkét alkalommal szász férjet magának. Apja, *Christianus Sigismundus Kirchhoff acicularius* (tűkészítő) szintén Szászországból származott Miskolcra, Zwickauban (Németország) született 1729-ben és Miskolcon hunyt el 1785-ben.⁵¹ A városi jegyzőkönyvbe *Gandik Tóbiást gombcsinálóként* jegyezték be ugyanebben az évben, amikor letelepedésért folyamodott a városhoz (SPÓNER 2011, 44). *Jacobus Fridericus Büchling tinctoris sodalis* (kékfestő) szintén egy Wernigerode nevű szász városból (Németország) érkezett, 1785-ben, 55 éves korában hunyt el tífuszban.⁵² *Joannes Georg Trillbaas zornarius* (övkészítő) szintén a Német Birodalomból, de annak bajorországi részéről, Schweinfurt (Németország) városából érkezett Miskolcra, ahol házasságot kötött *Joseph Saltzer* özvegyével, *Maria Kayser* asszonnyal.⁵³ Ezek a példák is azt mutatják, hogy a miskolci németek részben a felföldi német városokból, részben a Német Birodalom délkeleti államaiból, leginkább szász és bajor vidékekről, de olykor egyéb helyekről érkeztek. A

38 Ev. tem-i ak, Miskolc, 1784.

39 HOM HTD 74.423.27.

40 HOM HTD 74.423.113.

41 HOM HTD I.76.14.4.

42 Ev. ház-i ak, Miskolc, 1794. márc. 4.

43 HOM HTD I.76.14.4.

44 Ev. ház-i ak, Miskolc, 1787. aug. 2.

45 Ev. ház-i ak, Miskolc, 1790. jún. 29.

46 Ev. ház-i ak, Miskolc, 1785. máj. 9.

47 Ev. ház-i ak, Miskolc, 1793. febr. 5.

48 Ev. ház-i ak, Miskolc, 1797. febr. 16.

49 Ev. tem-i ak, Miskolc, 1785. jan. 27.

50 Ev. ház-i ak, Miskolc, 1786. máj. 25; 1799. aug. 15.

51 1729. március 20-án született. Ev. tem-i ak. 1785.

52 Ev. tem-i ak, Miskolc, 1785.

53 Ev. ház-i ak, Miskolc, 1800. febr. 24.

megtelepedés legegyszerűbb módja az volt, ha találtak maguknak egy özvegy mesternét, akit feleségül vettek. A felsorolt esetek számos ilyen példával szolgálnak.

NEMZETISÉGEK KEVEREDÉSE

Az anyakönyvi bejegyzésekből arra következtethetünk, hogy a 18–19. századi, rendkívül sokszínű miskolci társadalomban az egyes nemzetiségek nagyon korán, gyakorlatilag ideérkezésüket követően egy-két generáción belül keveredtek, s ez leginkább a vegyes házasságokban mérhető. Erre a megállapításra leginkább a családnevek vizsgálata alapján juthatunk, bár le kell szögezni, hogy ez a módszer sok bizonytalanságot hordoz magában. Pl. 1785-ben kötött házasságot nemes Czékus József, gömörpanyiti születésű arnóti evangélikus tanító *Susanna Schmiddel*, a miskolci, néhai *Philip Jacob Schmid chirotecarius* (kesztyűkészítő) és *Rosina Ruinschfeld* lányával.⁵⁴ A kuntapolcai előnevet viselő Czékus ismert gömöri nemes család, a hagyomány szerint kun eredetű (FORGON 1997, 168 és 172.). Ebbe a családba ment férjhez a darmstadtli felmenőkkel bíró Zsuzsanna.⁵⁵

Szintén a vegyes házasságra példa *David Kirchhoff* tükészítő és *Elisabetha Boros* házassága. *Daniel* nevű 5 éves kisfiuk 1786-ban hunyt el.⁵⁶ *Rosina Kirchhoff* pedig a *Pepich* családba ment férjhez.⁵⁷ A *Pepik/Pepich* családnév szláv hangzásúnak tűnik, bár a miskolci egyházalapítók névsorában a németek és a szlovákok (*tótoké*) között is előfordul (ZELENKA 1883, 11–13). Mint fentebb láttuk, a *Kirchhoff* család egy generációval korábban a szászországi *Zwickauból* származott Miskolcra.⁵⁸ A Túróc vármegyei *Blatnicáról* (*Blatnica*, Szlovákia) Miskolcra származott *Georgius Chilo sutor* (varga) *Susana Kleint*, *Joannes Klein* és *Susanna König* leányát választotta házastársnak.⁵⁹ A Pozsonyból (*Bratislava*, Szlovákia) származó *Joannes Theophilus Brandtner* *Susanna* Markovitsot vette nőül.⁶⁰ *Rosina Reich* előbb *Andreas Csajka*, majd az ő halála után *Andreas Gazdik* csizmadia felesége lett.⁶¹ *Catharina Probstner*, *Joannes Glatz* özvegye *Joannes Wendrinszky* miskolci csizmadiához ment feleségül.⁶²

A példákat tovább lehetne sorolni, de talán ennyi is eléggé meggyőző. Ezt a fajta etnikai keveredést még tovább fokozta, hogy a városba érkező németek egy

tekintélyes része nem Poroszországból vagy a Német Birodalomból, hanem a szintén soknyelvű és színes etnikumú felső-magyarországi városokból érkezett, akiknek egy része – a családnevekből ítélve – már eleve vegyes házasságból származott, tehát a nációk közötti keveredés már az előző generációra is jellemző volt. Ezt tapasztaljuk az alábbi táblázat adatait áttanulmányozva.

Az I. sz. táblázat adataiból többfajta következtetés is levonható. Egyrészt következtethetünk Miskolc és a felső-magyarországi városok intenzív kapcsolatára, ahonnan számos fiatal mester érkezett Miskolcra, s ezzel párhuzamosan gyakran előfordult, hogy a miskolciak onnan házasodtak, vagy oda mentek férjhez. Másrészt jól példázza az ottani városokban már korábban elkezdődött etnikai keveredést is. Például a készmárki (Kežmarok, Szlovákia) származású *Daniel Schwartdnert* németnek gondolnánk, de édesanyja – nevéből ítélve – nem lehetett német. Vagy a lőcsei *Maria Banschendorffer*, akit neve után szintén németnek gondolnánk, de az ő édesanyja szintén nem német, hanem lengyel lehetett. Vagy a kassai (Košice, Szlovákia) *Andreas Radl* édesanyja, *Susanna Platske*, valamint a Szepes megyei gerlachfalvi (Gerlsdorf, Gerlachov, Szlovákia) *Joannes Kirner* kerégyártó édesanyja, *Susanna Ganovszky* szintén szláv származású lehetek. *Melicher Záhorszky* wagenrüsseli (Merény, Vondrišiel, ma Nálepkovo, Szlovákia) mészárosnak az édesapja lehetett szlovák, de az édesanyja, *Susanna Kieffer* valószínűleg német.

De nagy valószínűséggel nemcsak a felföldi városokból, hanem más vidékekről is érkezettek olyanok, akiket nevékből ítélve németeknek hihetnénk, de már akár kettős identitással is rendelkezettek, mert vegyes házasságból származtak. Ilyen lehetett pl. a gálosi (Gols, Burgenland, Ausztria) származású *Joannes Swecz*, *Andreas Swecz* és *Maria Kováts* fia, aki Miskolcon *Kotsis Erzsébet*tel kötötte össze életét.⁶³ *Josephus Lichtenstein*, *Michael Lichtenstein* nagykőrösi vaskereskedő és *Szathmári Mária* fia nagykőrösi szabóként nősült Miskolcra, s vette nőül *Susanna Brumert*, *Martin Brumer* miskolci rhedarius (bérkocsis) és *Susanna Schmid* leányát.⁶⁴

De arra is van példa, hogy miskolci magyar iparos német feleséget hozott magának, mint pl. *Párkány András pectenarius* (fésűs), aki *Kaltenbach Zsuzsannát*, *Fleischer Mihály* ömlödi(?) *sartor* (szabó) özvegyét vette feleségül.⁶⁵

54 Ev. ház-i ak, Miskolc, 1785. jan. 26.

55 Ev. ház-i ak. 1785. jan. 26; 1786. máj. 25.

56 Ev. tem-i ak, Miskolc, 1786.

57 Ev. ház-i ak, Arnót, 1778. nov. 18.

58 Ev. tem-i ak. 1785.

59 Ev. ház-i ak, Miskolc, 1790. aug. 30.

60 Ev. ház-i ak, Miskolc, 1791. máj. 23.

61 Ev. ház-i ak, Miskolc, 1794. jan. 7.

62 Ev. ház-i ak, Miskolc, 1794. jan. 23.

63 Ev. ház-i ak, Miskolc, 1787. jan. 22.

64 Ev. ház-i ak, Miskolc, 1789. márc. 16.

65 Ev. ház-i ak, Miskolc, 1785. ápr. 11.

Ház. ideje	Vőlegény				Menyasszony			
	név (szülők neve)	á.	mesterség	szárm. hely	név	á.	szülők vagy elhunyt férj neve	szárm. hely
1785. 02. 06.	Martinus Bartush	ö	zonarius	Miskolc	Anna Schirger	h	Joannis Sch. és Susanna Pürin	Stósz (Štós, Sk)
1785. 05. 09.	Daniel Schwardtner (D. Sch. és Sophia Hosztodi)	ns, n	apothecarius	Miskolc /Kés- márk (Kežmarok, Sk)	Maria Magdalena Stokin	ns, ö	Joannis Keil	Miskolc
1785. 11. 06.	Joannes Klein	ö	alutarius	Miskolc	Maria Banschen- dorffer	h	Joannes B. és Susanna Polnisch	Lőcse (Levoča, Sk)
1786. 01.31.	Joannes Goznowitzer (J. G. és Eufrozi- na Roth)	n	acicularius	Bártfa (Bardejov, Sk)	Susanna Kirschhoff	ö	Christian Kirschhoff	Miskolc
1786. 08.28.	Joannes Godofredus Rochlitz (G. R. és Rosina Furich)	n	mercator	Eperjes (Prešov, Sk)	Catharina Raab	h	Christian Raab és Anna Maria Fischer	Miskolc
1789. 01.19.	Georgius Timko (Joannes T. Tóth és Susanna Né- met)	n	pellio	Túróc megye	Susanna Roxer	h	Abraham Roxer és Susanna Ebert	Késmárk (Kežmarok, Sk)
1789. 02.10.	Andreas Radl (Adam R. és Susanne Platske)	n	lorarius	Kassa (Košice, Sk)	Anna Mária Hartman	h	Friderik H. és Elisabetha Krausz	Miskolc
1790. 11.04.	Joannes Kirner (Jacob K. és Susanna Ganovszky)	n	rotarius	Gerlachfalva (Gerlsdorf, Gerlachov, Sk)	Anna Maria	ö	Georgius Thomasy	Miskolc
1791. 07.05.	Andreas Leganus	ö	ahenarius	Kassa (Košice, Sk)	Maria Melczer	h	Daniel M. és Susanna Ben- czúr	Miskolc
1791. 11.20.	Simon Gömöry (S. G. és Maria Ziefer)	n		Dobsina (Dobšina, Sk)	Susanna Kuth	h	Michael K. és Susanna Kaiser	Miskolc
1792. 01.23.	Melicher Zahorszky (Joannes Z. és Susanna Kieffer)	n	lanio	Wagendrüssel (Merény, Vondrišiel, ma Nálepkovo, Sk)	Susanna Wester	h	Andreas W és Susanna Binder	Miskolc
1793. 01.30.	Josephus Salzer (Bartholom. S.)	n	zonarius	Miskolc	Maria Kayser	h	Stephan Kayser és ns. Maria Saaler	Dobsina (Dobšina, Sk)
1793. 04.08.	Christianus Raab	ö	pellio	Miskolc	Anna Maria Christophory	h	Mathias Ch. és Maria Fucker	Eperjes (Prešov, Sk)
1793. 08.05.	Joannes Hilmer	n	cothurnarius	Miskolc	Maria Danisch	h	Martin D. és Catharina Wolf	Csucsom (Čučma, Sk)
1794. 03.04.	Georgius König	n	sutor	Miskolc	Maria Krieger			Svedlér (Švedlár, Sk)

I. táblázat. Házasságkötések miskolciak és felföldi városok lakói között, etnikai keveredés.

Rövidítések: á.: állapot; h: hajadon; n: nőtlen; ns: nemes; ö: özvegy.

Table I. Marriages between the inhabitants of Miskolc and other towns of the Felföld (Upper Hungary); ethnic mixing.

Abbreviations: á.: status; h: spinster; n: bachelor; ns: nobility; ö: widow

Ház. ideje	Vőlegény				Menyasszony		
	név	á.	mesterség	szülők neve, származása	név	á.	szülők neve, származása
1786. 05.25.	Joannes Schmied	n	chirotecarius	Philip Jacob Schmied (Darmstadt) és Rosina Ruisfeld	Dorothea Kirschhoff	h	Christian Sigismund K. (Saxonia, Zwickau) és Susanna Fuhrman
1786. 05.29.	Joannes Graff	n	pileator	Joannes G. és Anna Maria Schmiedag	Anna Maria Bruner	h	Martin B. és Susanna Schmied
1789. 06.28.	Michael Hellebrand	n	cothurnarius		Maria Huss	h	Martin Huss et Catharina Nits
1790. 01.04.	Joannes Tienschmid	ö	rhedarius		Susanna Nits	ö	
1791. 09.07.	Joannes Elizeus	ö			Barbara Reich	h	Joannes R. és Juditha Lang
1792. 08.27.	Josephus Kiesling	ö	acicularius		Christina Pátza	h	Joannes P. és Juditha Kretzmair
1793. 02.12.	Joannes Ambrosz	n	faber cultrarius	Thomas Ambrosz és Elisabetha Naëmy	Catharina Hartmann	ns h	Fridericus H. és Elisabetha Kreisl
1798. 02.07.	Andreas Doby	n	sodalis tinctoris	Johannes D. és Elisabetha Schmidt	Elisabetha Kilián	h	Johannes K. és Margaritha Lehner

II. táblázat. Házasságkötések miskolci németek között.

Rövidítések: á.: állapot; h: hajadon; n: nőtlen; ns: nemes; ö: özvegy.

Table II. Marriages between Germans living in Miskolc.

Abbreviations: á.: status; h: spinster; n: bachelor; ns: nobility; ö: widow

Természetesen az előbbieken felsoroltak nem azt jelentik, hogy a miskolci németek nem házasodtak egymás között, hiszen ilyen példákkal is szolgálhatunk. Ilyennek tekinthetők az alábbi táblázatban szereplő házasságok:

Elvétve olyan esettel is találkozunk, amikor egy miskolci német mesterember lánya a mai Németországba ment férjhez, egy ottani mester felesége lett. Ilyen *Christina Baumgarten*, *Christophorus Baumgarten* és *Maria Schmener* leányának esete, aki Szászországba, Freyburgba (Freyburg, Németország) ment férjhez *Karolus Christianus Grunding* coriariusához (tímárhoz).⁶⁶ Az anyakönyvekben arra vonatkozólag nem találunk bejegyzést, hogy Miskolcra származó fiatalember nősült volna a Német Birodalomba, de ez azzal is magyarázható, hogy a házasságkötésre az esetek túlnyomó többségében a menyasszony illetőségi helyén került sor, s ebben az esetben a vőlegény illetőségi helyén nem feltétlenül maradt nyoma a házasságkötésnek.

A 18. század végi Miskolcon számos olyan vegyes házassággal is találkozunk, melyek nemcsak etnikai értelemben, de felekezeti szempontból is azok. Ebbe a kategóriába sorolható Búza József református csizmadia és *Maria Steck* wagenrüsseli (Merény, Vondrišel, ma Nálepkovo, Szlovákia) származású leány,⁶⁷ vala-

mint Kardos György református kötélgyártónak *Maria Ambróz*yval, *Tóbiás Ambróz*y leányával, kötött házassága.⁶⁸ Bár ezekkel az adatokkal kapcsolatosan érdemes megjegyezni, hogy az evangélikus-református vegyes házasság más megítélés alá esett, mintha katolikus féllel kötöttek volna házasságot. Ez utóbbira vonatkozólag – legalábbis egyelőre – nem találtunk példát.

TÁRSADALMI KÖRKÉP – MISKOLCI EVANGÉLIKUS NÉMETEK AZ ANYAKÖNYVI KUTATÁSOK TÜKRÉBEN

Az önálló miskolci evangélikus anyaegyház 1783-ban alakult, ezt megelőzően az arnóti evangélikus egyház filiája volt. 1782. április 1–5-e között készítették egy névsort az egyházalapító családokról, melyet a százéves évfordulóra kiadott emlékkönyvben meg is jelentettek. Az itt felsorolt németek nevei sorra visszaköszönnek az anyakönyvek lapjain. Az anyakönyvi bejegyzések 1784-től követhetők nyomon. Külön tanulmány tárgyát képezhetné ezeknek az anyakönyveknek a vizsgálata, az ott feljegyzett adatok elemzése, amire jelen keretek között nincs lehetőség. Viszont ezt az anyakönyvi kutatást feltétlenül meg kellett, hogy előzze ez a jelen tanulmány. Jó néhány anyakönyvi adatra már az előzőekben is utaltunk, különösen a vegyes házasságok és

66 Ev. ház-i ak, Miskolc, 1798. máj. 17.

67 Ev. ház-i ak, Miskolc, 1799. okt. 2.

68 Ev. ház-i ak, Miskolc, 1800. jan. 22.

Név	Évszám/melyik anyakönyv	Foglalkozás latinul	Foglalkozás magyarul
Albert Gottfried	1782 ea, nsh		
Ambrosz Joannes/Ambrózy János	1782 ea, sh 1793 h, v	faber cultrarius	késes
Bartush Martinus	1785 h, v	zonarius	övkészítő
Baumert Gáspár	1782 ea, sh		
Baumert Gottfried	1782 ea, nsh		
Baumgart Christophor/Kristóf	1782 ea, nsh 1798 h, a		
Belmann Henrik	1782 ea, sh		
Bentzur Jánosné	1782 ea, sh		
Berghöffer Johannes/Berghofer János	1782 ea, sh †1797 h, öe		
Binder Sámuelné	1782 ea, sh		
Brandtner János Teofil/Joannes Theophilus	1791 h, v	pistor	pék
Bruner Martinus/Márton	1782 ea, sh 1786 és 1789 h, a;	rhedarius	kerékgyártó, bérkocsis
Büchling Jacobus Fridericus	1785 t	tinctoris sodalis	kékfestő
Doby Andreas/András	1798 h, a	sodalis tinctor	kékfestő
Doby Johannes	1798 h, a		
Doby Mátyásné	1782 ea, sh;		
Eltschleger Ferdinandus	1799 h, tn		
Ernst Gottfried	1782 ea, nsh		
Fasinger Martinus	1794 h, v	lorarius	szíjgyártó
Feldinger Tobiás	1782 ea, nsh		
Fidler Mártonné	1782 ea, nsh		
Flok György	1782 ea, nsh		
Flok Györgyné	1782 ea		
Fux Jánosné	1782 ea, nsh		
Gaudich Tóbiás Augusztusz	1799 h, v	zonarius	övkészítő
Goznowitzer Joannes	1786, h, v	acicularius	tűkészítő
Graff Joannes idősb/Groff János	1782 ea, nsh; 1786, h, a	pileator	kalapos
Graff Joannes ifjabb	1786, h, v	pileator	kalapos
Grechmann Andreas	1797 h, v	coriarius	tímár
Grunding Carolus Christianus	1798 h, v	coriarius	tímár
Góts Mátyás	1782 ea, nsh		
Grosz Valentin	1782 ea, sh;		
Hajtman Adamus	1785 t	sodalis cothurnarius	csizmadia
Hartman Fridericus/Frigyes	1782 ea, sh 1789 és 1793 h, a	ephipiarius	nyeregkészítő
Hellebrand Michael	1789 h, v	cothurnarius	csizmadia
Herterich Lőrincz	1782 ea, nsh		
Hilmer Joannes	1793 h, v	cothurnarius	csizmadia
Huttinger Jánosné	1782 ea, sh		
Kayser Mathias	1799 h, v	cothurnarius	csizmadia
Keil Joannes (†1781, a tűzvészben)	1785, h, öe	apothecarius	gyógyszerész
Keil János	1782 ea, sh;		
Keiling Márton	1782 ea, sh;		
Kézy Johannes/János	1782 ea, sh 1797 h, a		
Kézy Samuel	1797 h, v	tornator	esztergályos
Kiesling Josephus	1792 h, ö, v	acicularius	tűkészítő
Kilián Johannes	†1798 h, a		
Kirchhoff Dávid	1782 ea, nsh 1786 t, f	acicularius	tűkészítő

Kirchhoff Christian Sigismund	1782 ea, sh; 1785 t; 1786 h, öe, a	acicularius	tűkészítő
Kirner Joannes	1790 h, v	rotarius	kerékgyártó
Kisling/Kiesling Josephus Andreas	1790 és 1792 h, v	acicularius	tűkészítő
Klein Joannes/János	1782 ea, nsh; 1785 h, ö, v 1790 h, a	alutarius	tímár
Klementis István	1782 ea, sh;		
Kolman Mihály	1782 ea, nsh		
Kopnik János	1782 ea, sh;		
Kőnig Georgius	1794 h, v	sutor	varga
Kristoff Casparus	†1792 h, a		
Kuth Jakab	1782 ea, nsh		
Kuth Michaelis/Mihály	1782 ea, sh †1791 h, a	rotarius	kerékgyártó
Lénert Leonhard	1782 ea, sh		
Leszih Paulus/Pál	1782 ea, nsh †1794 h, öe		
Lichtenstein Josephus/József	1789 h, v	sartor	szabó
Ludvich János	1782 ea, sh;		
Ludvich Mihály	1782 ea, nsh;		
Major László	1782 ea, nsh;		
Mega Jacobus	1787 h, v; †1790 h, öe	cothurnarius	csizmadia
Mega Samuel	1798 h, v	coriarius	tímár
Melczer Daniel/Dániel ifj.	1782 ea, sh		
Meltzer Daniel/Dániel id.	1782 ea, sh 1791 h, a	lorarius	szíjgyártó
Merterer Sámuel	1782 ea, sh;		
Nemetz András	1782 ea, sh;		
Nits Susanna	1790 h, ö, m		
Noszticius Pál	1782 ea, sh		
Odehausz Johannes Georgius /György	1797 h, v	cerdo	tímár
Oppony Jánosné	1782 ea, nsh;		
Pátza Joannes	1792 h, a	laminarius	bádogos
Pauschendorfer Máté	1782 ea, nsh		
Pepik János/Joannes	1782 ea, sh 1790 h, öe		
Pepik Márton	1782 ea, zs.		
Raab Christian/Rabb Kristóf	1782 ea, sh 1786 h, a 1793 h, ö, v	pellio	szűcs
Radl Mihály	1782 ea, nsh		
Reich Joannes	†1791 h, a		
Rosenkranz Gotthard	1782 ea, nsh		
Saltzer Josephus	1793 h, v; †1800 h, öe	zonarius	övkészítő
Schmied/Schmid Philip Jacob	†1785 és 1786 h, a;	chirotecarius	kesztyűkészítő
Schmied Joannes	1786 h, v †1799 h, öe	chirotecarius	kesztyűkészítő
Schmidt Fülöpné	1782 ea, sh		
Schwardtner Daniel	1785, h, v	apothecarius	gyógyszerész
Sille Sámuel	1782 ea, nsh		
Stephanus Godofred	1789 h, a		
Stiller Daniel	1788 h, v	textor	takács
Stiller Joannes	1788 h, a	pannifex	posztókészítő
Swecz Joannes	1787 h, v		

Szaar György	1782 ea, nsh		
Tenchengreber Jacobus	1790 h, v	lanius	mészáros
Tepper György	1782 ea, nsh		
Tienschmid Joannes	1790 h, v	rhedarius	kerékgyártó, bérkocsis
Tillenperger Benjamin	1793 h, v	pileator	kalapos
Tomázy György/Thomasy Georgius	1782 ea, sh †1790 h, öe		
Töpper András	1782 ea, nsh		
Trillhaas Joannes Georgius/János	1800 h, v	zonarius	övkészítő
Veinich Károlyné	1782 ea, nsh;		
Wester Andreas	1792 h, a		
Zontog Györgyné	1782 ea, nsh		

III. táblázat. Miskolci evangélikus németek a 18. század végén.

Jelölések, rövidítések: a: apa; ea: egyházalapító; f: fia; h: házassági anyakönyv; m: menyasszony; nsh: nem saját házában lakik; ö: özvegy; öe: özvegye; sh: saját házában lakik; t: temetési anyakönyv; tn: tanú v: vőlegény; †évszám: a jelzett évben már nem él.

Table III. Lutheran Germans in Miskolc at the end of the 18th century. Notes, abbreviations: a: father; ea: church founder; f: son; h: marriage certificate; m: bride; nsh: tenant/living at someone else; ö: widow; öe: widow of someone; sh: house owner; t: funeral certificate; tn: witness; v: husband; †year: is deceased in that particular year.

a származás kapcsán. Ha végigbongésszük a miskolci evangélikus anyakönyvek bejegyzéseit, elsősorban az esketési és temetési anyakönyvekben találunk arra vonatkozó adatokat, hogy a 18. század végi Miskolc társadalmában a német betelepülők milyen szerepet tölthettek be, mi jelentette a megélhetésüket, milyen foglalkozásokat űztek. Következzen itt a 18. század végéig összegyűjtött adatok egy része:

Ha ezeket az adatokat csokorba szedjük, nagyon színes kép tárul elénk. Ezek az anyakönyvi kutatások alapját képezhetik a miskolci (evangélikus) németekre vonatkozó családtörténeti kutatásoknak, melyek alkalmat adnának egy-egy „mélyfúrásnak”, egy-egy családtörténet részletes feltárásának a miskolci megtelepedéstől akár napjainkig, s lehetőséget biztosítanak arra, hogy közelebbről megismerjük az adott család egyes tagjainak Miskolc társadalmában, vagy tágabban értelmezve az összmagyar társadalomban betöltött szerepét, fény derüljön az esetleges elvándorlásokra, azok irányára. Az ilyen irányú kutatásokhoz jó példával szolgálnak Tóth Árpád publikációi, aki elsősorban a pozsonyi evangélikus polgárságot kutatja (TÓTH 2009, 2011).

ESETTANULMÁNY – TRANGUS ILLÉS

Faragó Tamás Miskolc népességéről írott tanulmányában azt írja, hogy mivel a Miskolcra történő bevándorlási folyamat nem köthető konkrét időponthoz, nem kapcsolható egy-két jól körülírható etnokulturális csoporthoz, nem nevezhető szervezett telepítési akciónak, ezért a városba irányuló bevándorlás megismerése szempontjából a betelepülés módjára, motívumaira sokkal inkább rávilágítanak az esettanulmányok, mint tennék

azt a statisztikai vizsgálatok és kimutatások (FARAGÓ 2000, 220–221). Ilyen „mélyfúrásos” esettanulmányok számon Trangus Illés, illetve a Trangus család miskolci vonatkozásainak bemutatását.

Trangus Illés, Miskolc első orvosa és patikusa, egyúttal Borsod vármegye főorvosa is volt (MARJALAKI 1962, 98, GYÁRFÁS 1982, 44). Szepességi cipster családból származott, a család 1563-ban magyar nemességet szerzett (KEMPELEN 10. köt. 421). Nagypapja, Trangus Dávid oboríni (Szepesdelény, Oborín, Szlovákia) lelkész, az ő felesége, vagyis orvosunk nagyanyja Lochmann Katalin volt. Ebből a házasságból született 1669-ben idősb Trangus Illés, a miskolci orvos apja, aki édesapja halálát követően özvegy édesanyjával Lőcsére (Levoča, Szlovákia) költözött. Előbb itt, majd Eperjesen (Prešov, Szlovákia), később Szilézia történelmi fővárosában, Wroclawban (Wrocław, Lengyelország) folytatta tanulmányait, végül a jénai egyetemen fejezte be 1691-ben. Miután visszatért Magyarországra, előbb Horváth-Stansith Baltazár családjának udvari lelkésze volt, majd 1703-ban Bártfán (Bardejov, Szlovákia) vállalt lelkészi hivatalt. Mindezt ő maga írta le önéletrajzában (HAAN 1858, 35). Ám idősebb Trangus Illés csak 1707-ig volt Bártfán.⁶⁹ 1707-ben testvériségi szónokként részt vett a nevezetes rózsahegyzi zsinaton (ZSILINSZKY 1889, 77).

⁶⁹ A bártfai anyakönyvet Trangus Illés kezdte el vezetni 1703-ban. 1707 áprilisáig követhetjük nyomon kézírását, néhány hónap kihagyás után, 1707 szeptemberétől más kézírással vezették az anyakönyvet. Lásd: Ev. ak-i bejegyzések, Bártfa (Bardejov).

Szinnyei tévesen írja orvosunkat nagyszzebeni származásúnak (SZINNYEI XIV, 520). Születési helye egyelőre nem ismert, de joggal tarthatjuk őt kisszebeninek (Sabinov, Szlovákia), mivel apró gyermekkorától ott nevelkedett. Apja 1711. január 6-án foglalta el ott hivatalát és 26 éven keresztül, haláláig szolgálta az ottani evangélikus közösséget (1737. április 17-én hunyt el).⁷⁰ Hogy 1707–1711. között hol volt, egyelőre nem tudni, mindenesetre ebben az időszakban születhetett a mi orvosunk, aki feltehetőleg elsőszülött fiú lehetett, ezért kaphatta apja után az Illés nevet. 1715-ben és 1717-ben, immár Kisszebenben (Sabinov, Szlovákia) további két gyermek született a Trangus családba.⁷¹

Az ifjú, apja nyomdokait követve szintén a jénai egyetemen tanult, ahol 1730-ban fejezte be tanulmányait (HAAN 1858, 50). Doktori értekezését 1731-ben, Halléban jelentette meg (SZINNYEI XIV, 520). Miskolc előtt Egerben praktizált, orvostanár és a miseriek orvosa volt, s egri tartózkodásának emlékére kapta valamelyik egri kanonoktól miskolci gyógyszerárának cégérét, egy kézzel faragott, életnagyságú, aranyozott szarvast, melyről gyógyszerára később a nevét is vette (DOBROSSY 2003, 807). Miserieknek, vagy irgalmasoknak nevezték az Istenes Szent János betegápoló rend tagjait (LIPP 2013, 17).

A 18. század második felében még óriási tisztelet övezte az orvosokat, megillette őket az *excellenciás úr* titulus. Így volt ez *Trangus* esetében is (MAGYARKOSSA 1929, 110–111, JÁRMAY 1993, 122). Apósától, Rayman János Ádám neves lőcsei orvostól nemcsak leánya kezét nyerte el, hanem szakmai, orvosi titkok birtokába is jutott. Az ő jóvoltából megtanulta és 1736-tól, tehát miskolci praxisa alatt már maga is alkalmazta a himlőoltást, jócskán – mintegy hatvan évvel – megelőzve ezzel korát (JÁRMAY 1993, 122).

Marjalaki és Szendrei kutatásaiból tudjuk, hogy *Trangus Illés* diplomás orvosként 1734-ben telepedett meg Miskolcon, ahol a városi tanács a Busa-féle kórházat bocsátotta rendelkezésére a Czikó utcában, a mai Kosuth utca 7. számú épületről van szó. A következő év

végén engedélyt kapott, hogy rendelője mellett patikát is nyisson, ahol nádméz hozzáadásával maga készítette likőrféle italokat, úgynevezett rosolist is árusított. Néhány év múlva rendelőjével és patikájával együtt átköltözött a főutcára, a mai Széchenyi utca 17. szám alá, az egykori Zabari-féle házba. 1741-ben kötelezte magát, hogy a rosolishoz való alapanyagokat ezentúl nem a Szepességből, hanem helyben szerzi be. 27 éven keresztül szolgálta Miskolc lakosságát, egészen 1761. december 11-én bekövetkezett haláláig (SZENDREI 1904, 650–651; MARJALAKI 1962, 98). Halálának időpontjára vonatkozóan egyéb dátumok is olvashatók: 1761. január 23. (GYÁRFÁS 1983, 83) és 1762 (GYÁRFÁS 1982, 43). Halála után fia, *Trangus Theofil* üzemeltette tovább a gyógyszerterát (GYÁRFÁS 1982, 43). Hogy meddig, az egyelőre nem tisztázott. Az 1764. évi összeírásban még szerepel neve, mellette a Piac utca, s a megjegyzés rovatban *dominus*, vagyis tulajdonos, nem pedig patikárius. Ekkor tehát még igazolhatóan miskolci polgár volt, de a patikát talán Kopnyik János patikárius vezette, akinek neve ugyanebben az összeírásban szintén a Piac utca vonatkozásában szerepel (RÉMIÁS 2004, CD melléklet). Az 1781-es összeírásban viszont már hiába keressük a *Trangus* nevet, s 1782-ben sem találjuk a miskolci evangélikus egyház alapítóinak névsorában. Ebből arra következtethetünk, hogy időközben elköltözött Miskolcra. Ám jó viszony fűzte őt apja utódjához, Dombó Sámuelhez, akivel együtt vizsgáztatta a orvosokat és a patikusokat, s akivel közösen több patikavizsgálatot is lefolytatott (GYÁRFÁS 1983, 82).

A történeti szakirodalom ismer egy *Trangous Mihály*, Miskolcra elszármazott abaúji főorvost, aki a Parasznya környéki kőszén hasznosítására tett javaslatot egy jelentésében. Ez a jelentés, s ezáltal *Trangous* neve szorosan összefügg a borsodi szénbányászat kezdetével (BERTALANFY et al. 1986, 20–23; NÉMETH 2003, 461). Egy 1787. február 23-án, Kassán (Košice, Szlovákia) keltezett jelentését *Michael Gottlieb Trangous orvos és bányapolgárként* írta alá (BERTALANFY et al. 1986, 22, HADOBÁS 2010, 77). Gyulai Éva hívta fel rá a figyelmemet, hogy a *Gottlieb* és a *Theofil* nevek egymás megfelelői.⁷² Ezt támasztja alá az a vendégkönyv is, melybe egy latin nyelvű bejegyzést írt 1762. április 1-én. A keltezési hely Altdorf, a vendégkönyv egykori tulajdonosa Adam Wolfgang Winterschmidt (1733–1796, művész, műkereskedő és könyvkiadó) volt. Maga a bejegyzés egy latin nyelvű Cicero idézet, melyet *Michael Gottlieb Trangus* néven írt alá, s a bejegyzésből

70 *Trangus Illés* saját kezű bejegyzése: *Nomina Natorum et Renatorum in Ecclesia Cibiniensi Evangelica, Suburbana, Germanica, Pastore Elia Trango ab Anno MDCCXI. d. 6: Januaru.* Más kézírással írott kiegészítés: *Mortus est Rudus D. Trangus Anno 1737. die 17. Aprilis.* Lásd: Ev. ker-i ak., Kisszeben (Sabinov).

71 1715. aug. 25: Zsófia (*Sophia*) és 1717. ápr. 27: Krisztian/Kristóf (*Christiannus*). (Anyakönyvi bejegyzés: *Pater Elias Trangus Pastor Cibini Germ. Mater Catharina nata Alaudin*, ill. *Pater Elias Trangus Pastor loci. Mater Susanna Catharina*). Nem kizárt, hogy orvosunknak is az itt bejegyzett anya volt az édesanyja. Lásd: Ev. ker-i ak-i bejegyzések, Kisszeben (Sabinov).

72 Dr. Gyulai Éva szóbeli közlése, amit ezúton is köszönök.

1. kép. Aranyozott klenódiumok (kehely, tálka és pikszis), Trangus Illés, Miskolc első orvosa és patikusa ajándéka az arnóti evangélikus egyház számára. (Fotó: Kiss Tanne István, 2016.)

Fig. 1. Gilded treasures (chalice, bowl and case), gifts of Illés Trangus, the first medical doctor and pharmacist of Miskolc to the Lutheran church at Arnót. (Photo by István Tanne Kiss, 2016.)

az is kiderül, hogy magyar nemes írta, aki orvostudományokat és bölcsészetet tanult abban az időben.⁷³ Doktori értekezéseit 1763-ban jelentette meg Jénában *De catarrho suffocatio quam sub summi numinis auspiciis*, valamint *Decorpusculis Arantii* címmel. Mint fentebb láttuk, 1764-ben még szerepelt a neve a miskolci összeírásban. Valamikor ezt követően kerülhetett Kassára (Košice, Szlovákia) abaúji főorvosnak.

Trangus Illés nevével találkozunk az egyházi iratokban is. Igaz, nem a miskolciakban (elhalálkozásának bejegyzését nem találtam sem az arnóti evangélikus, sem a mindszei római katolikus anyakönyvben, evangélikus egyház pedig akkor még nem volt Miskolcon). Abban az időben Borsod vármegye egyetlen evangélikus

egyháza Arnóton működött, ennek volt filiája Miskolc is. Arnóton megőrizték az egyház 1730-tól, szlovák nyelven vezetett bevételi és kiadási pénztárnaplóját, ebben *Trangus Illésnek* egy 1741. évi adakozását jegyezték fel. Ám ennél sokkal jelentősebbek azok a díszes klenódiumok (kehely, tálka és pikszis), melyeket halála előtt nem sokkal ajándékozott az arnóti evangélikus egyháznak. A klenódiumok mindegyike aranyozott réz, a kehely ezenfelül ezüstverettel gazdagon díszített. Leírásuk megtalálható az 1804. szeptember 25-i *Canonica visitatióban* is.

A tárgyak a rajtuk olvasható felirat segítségével jól beazonosíthatók. A kehely alján fellelhető felirat az ajándékozás tényét és időpontját, valamint az ajándékozók nevét – 1761. június 13, *Elias Trangus* és felesége,

⁷³ IAA, Trangus, Michael Theophil (internetes hivatkozás)

2. kép. A kehely talpának peremén olvasható felirat.

(Fotó: Kiss Tanne István, 2016.)

Fig. 2. Inscription from the edge of the bottom of the chalice. (Photo by István Tanne Kiss, 2016.)

3. kép. A pikszis fedelén olvasható rövidített felirat. (Fotó: Kiss Tanne István, 2016.)

Fig. 3. Abbreviated inscription from the cover of the case. (Photo by István Tanne Kiss, 2016.)

Maria Elisabetha Rajman – is megőrizte.⁷⁴ A pikszisen ugyanennek a szövegnek csak a rövidítése olvasható.⁷⁵ A tálka felirat nélküli. A kehely az elmúlt években került vissza Arnóra, ugyanis valamikor a 19. század folyamán kölcsönadták az újcsanósi filiának. A kölcsönzés tényét egy későbbi *Canonica visitation*ban is rögzítették, igaz, csak utólag, egy ceruzás bejegyzéssel. Az évek múlásával erről aztán minden megfeledkezett, mígnem Buday Barnabás esperes felfigyelt az újcsanósi kehelyre. Érdeklődésére a ma még élő, de erősen sorvadó közösség tagjai egyöntetűen állították, hogy a kehely mindig is az övék volt. A ma élő nemzedékek tagjai természetesen már nem emlékeztek a fentebb leírt eseményre, ezért az esperes az egyházi irattár dokumentumait átvizsgálva talált rá a bejegyzésre, s vitte vissza a közelmúltban a kehely származási helyére, Arnóra.⁷⁶ Az 1804-es *Canonica visitation*ban egy hasonlóan díszes, aranyozott ezüstszelet leírása is szerepel, mely feliratából ítélve valószínűleg szintén *Trangus Illés* ajándéka (vagy esetleg az emlékére?) került az egyházhoz 1762. március 23-án, s az egyházlátogatás idején az oltárt díszítette.⁷⁷ Ennek holléte napjainkban már nem ismert. Viszont amennyiben a szelet ajándékozója *Trangus Illés* lenne, úgy elhunytának időpontja csak a feliratban olvasható dátum utáni időpontra tehető.

KI A NÉMET?

A tanulmány eddigi részében azt vettük alapul, hogy a családnevek valamiféle támpontul szolgálnak a nemzetiségi hovatartozást illetően. Ám ez nem ilyen egyszerű, s hogy miért, annak több oka is van. Egyik ilyen ok, hogy a 18. századra még nem fejeződött be a családnevek állandósulása. Ez egyrészt maga után vonja a névalak sokféleségét (amint erre az előzőekben számos példával szolgáltunk), másrészt bizonyos esetekben akár teljesen más névmegjelölés is előfordulhat, ami a foglalkozásra vagy valamilyen külső-belső tulajdonságra utal. Ez utóbbinak a megállapítása nem egyszerű, jobbra csak részletes genealógiai kutatással mutatható ki. Másik ok lehet, hogy nehéz ebben a témában biztosan

megnyilatkozni, mert az egyik vagy másik nációhoz való tartozás sokkal inkább vállalás dolga, mintsem származás kérdése. S hogy ez nemcsak napjainkban, hanem már a 18. században is így volt, jól példázza az a lista, melyet a miskolci evangélikus egyház alapítói állítottak össze saját magukról. 1782-ben, amikor a miskolci evangélikusok önálló anyaegyház szervezésébe kezdtek, családonként és lélekszám szerint összeírták a Miskolcon, Diósgyőrben és (Hejő)Csabán élő evangélikusokat, s ami tanulmányunk tematikája szempontjából a legfontosabb, Miskolc vonatkozásában az etnikai hovatartozást is figyelembe véve készült el ez a lista. Ez az összeírás arról tanúskodik, hogy az akkori miskolci evangélikusok három nációhoz tartozónak vallották magukat, mégpedig 128 család szlováknak, 76 család magyarnak és 61 család németnek. Ha tüzetesebben megvizsgáljuk a listán szereplő családneveket, szembetűnik, hogy olykor ugyanaz a családnév több helyen is szerepel. Pl. *ifjabb Melczer Dániel* (a fentebb emlegetett *Melczer Dániel* szűgyártó mester fia) családját a németek között találjuk, míg *nemes Melczer Jánost* a magyarok között. Ugyanígy *Ludvich Jánost* és *Ludvich Mihályt* a németek között, egy másik *Ludvich Mihályt* és külön családként összeírt *Ludvich Mihályt* a magyarok között. Vagy *Ambrózy Jánost* szintén a németek között, míg *Ambrózy Tamást* a szlovákok (*tótok*) között. A *Glatz* és a *Szabó* családnév szintén előfordul a magyarok és a szlovákok (*tótok*) között is, bár mivel ez utóbbi mesterséget jelöl, s mivel elég gyakori családnév, szempontunkból nem mérvadó (ZELENKA 1883, 10–15). De arra is találunk példát, hogy ugyanaz a személy hol magyarként, hol németként jelenik meg. Pl. az 1782-es összeírásban *nemes Institoris Ferenc* a magyarok között szerepelt, *Draskóczy János* és *Szabó Pál* pedig a szlovákok között (ZELENKA 1883, 10, 13). Ám amikor felállították az újonnan megalakult egyház huszonnégy tagú presbitériumát, melynek összetételét úgy határozták meg, hogy Miskolcra minden nációból hat-hat fő legyen a tagja, akkor *Institoris Ferenc* a tótok, vagyis a szlovákok, *Szabó Pál* a magyarok, *Draskóczy János* pedig a németek képviselőjében lett annak tagja (ZELENKA 1883, 23). Hasonló esettel 1789-ben is találkozunk, amikor az újonnan megválasztott egyházi felügyelő mellé három inspektort választottak, a magyarok képviselőjében *Herr János*, a németekében *Noszticiusz Pál*, a szlovákokéban pedig *Institoris Ferenc* került megválasztásra (ZELENKA 1883, 31). Pedig *nemes Institoris Ferenc* nevét az 1782-es névsorban a magyarok között találjuk (ZELENKA 1883, 10).

74 *Fieri curavit: D. Elias Trangus Ano D. M.DCCLXI cum sua contorale Maria Elisabetha Rajmanin dit. 13 Junii.* Arnóti Ev. Egyházközség Irattára, Can. vis. 1804.

75 *PROCURAVIT: D: E.T. et M.E.R. Ano D. M.DCCLXI.* Arnóti Ev. Egyházközség Irattára, Can. vis. 1804.

76 Köszönettel tartozom Buday Barnabás arnóti evangélikus lelkésznek, az egyházkerület esperesének, hogy a kehelyre felhívta a figyelmemet.

77 A szelet felirata: *Fieri curavit I.E.T. die 23 Martii 1762.* Arnóti Ev. Egyházközség Irattára, Can. vis. 1804. A bizonytalanságot a felirat *I* betűje okozza, a pikszisen a névrövidítés *D:E.T.* formában szerepel.

Az azonos családnévű egyének közötti családi kötelékeket természetesen nem ismerjük, részletes genealógiai kutatások híján csak feltételezzük, hogy rokoni kapcsolatban állnak egymással. Az, hogy az egyik mégis ehhez, a másik ahhoz a nációhoz tartozónak vallotta magát, arra enged következtetni, hogy a 18. század végén a miskolci németek egy jelentős része már erősen az elmagyarosodás állapotában volt, illetve azok, akik korábban megtelepedtek Miskolcon, egy-két nemzedék alatt beolvadtak a többségi magyarságba. Példa erre a *Meltzer* család, melynek nemesi ága már a 18. század első harmadában Miskolcon élt, míg iparos ága *Meltzer Dániel* szíjgyártó személyében csak a 18. század közepe táján vagy második felében telepedett meg. Ezt a feltevést látszik alátámasztani az az egyháztörténeti emlék is, mely szerint azok az evangélikusok, kik már jobban bírták a magyar nyelvet, 1750 táján a református egyházhoz csatlakoztak. S nem egy-két családról van itt szó, ke-reken száz ilyen család emlékét őrizte meg a közösségi emlékezet (ZELENKA 1883, 2). Az a jelenség, hogy ugyanaz a személy hol ilyen, hol olyan nemzetiségűnek vallotta önmagát, éppen erre az átmeneti állapotra utal. Tehát a 18–19. században Miskolcra folyamatosan érkező németek rövid időn belül elmagyarosodtak, s mindig csak az újonnan betelepülők jelentették az idegen nációt. 1820-ban Risz Pál lelkész – aki kitűnően bírta a gyülekezet mindhárom nyelvét, sőt ezen felül a latin nyelvet is (SZEBIK–VÁRHEGYI 1983, 59) – külön ünnepi éneket írt az újjáépített templom felszentelésére, melyet három nyelven kinyomtatva osztottak szét az ünneplő gyülekezet hívei között (SZEBIK–VÁRHEGYI 1983, 65). De hogy a gyülekezet tagjait már ekkor is erősen fenyegette az elmagyarosodás veszélye, jól példázák Jozeffy Pál szuperintendens egyházlátogatásának eseményei 1824-ben, aki nyilvánvalóan ezt a veszélyt érezve szólította fel a híveket az anyanyelvhez való szilárd ragaszkodásra (SZEBIK–VÁRHEGYI, 1983, 67–68). Az elmondottak lényegén mit sem változtat, hogy a szuperintendens a szlovák hívekhez szólt, és őket óvta a beolvadástól.

Az is árulkodó és sokat mondó jelenség, hogy az 1782-től vezetett egyházgyűlési jegyzőkönyvek részben latinul, részben magyarul íródtak.⁷⁸ Az evangélikusok az egyházalapításkor és a későbbi években is olyan lelképásztorokat és tanítókat kerestek, akik mindhárom nyelvet bírták. Ennek függvényében mindig, minden lelkész esetében pontosan meghatározták az egyes nyelveken megtartandó istentiszteletek rendjét (SZEBIK–VÁRHEGYI, 1983, 32–33). Ám az évek

múlásával csökkent a német (és a szlovák) hívek száma, a magyaroké pedig növekedett. Talán egy későbbi írás témája lehet majd, hogy miként alakult a miskolci evangélikus németek sorsa a 19. század folyamán, az mindenesetre már itt említést érdemel, hogy 1873-ra olyan fokúvá vált az asszimiláció, hogy a német és szlovák nyelvű istentiszteletek érdeklődés híján, részvétel hiányában megszűntek, a gyülekezet teljes egészében magyarrá vált (SZEBIK–VÁRHEGYI, 1983, 171).

A források arról tanúskodnak, hogy nemcsak az evangélikusok, de a katolikusok között is sok német és szlovák ajkú atyafi volt, tehát ez a gyülekezet is háromnyelvűnek tekinthető a 18. században. Ezt az etnikai sokszínűséget támasztja alá egy 1746. évi Canonica visitatio, mely szerint Mindszent anyaegyházban különböző vallású, magyar, szlovák és német nyelven beszélő nép él, igaz, azt is megjegyzi, hogy túlsúlyban van a magyar (GYULAI 1999, 146, 5. jegyzet). A miskolci minoriták 1769. évi Canonica visitatioja szerint a Boldogságos Szűz Mária és a szent apostolok ünnepein mindig volt magyar és szlovák nyelvű szentbeszéd, sőt minden hónap első vasárnapján délután két órakor német nyelvű is (GYULAI 1999, 147, 8. jegyzet). Ezt az etnikai sokszínűséget támasztja alá az az adat is, mely szerint 1787. augusztus 26-án a katolikus templomban német és tót prédikációt is kértek a hívek.⁷⁹

A 18. SZÁZADI MISKOLCI NÉMETEK KULTURÁLIS HAGYATÉKA

Amint fentebb már volt róla szó, a miskolci németek a 18. században felekezeti alapon szervezték meg gyermekeik oktatását. A katolikus német gyerekek tanítója 1755 előtt *Joannes advena germanicus preceptor* (János jövevény német tanító) lehetett.⁸⁰ Az evangélikusok emlékezete az egyházalapítás előtti időszakból Martsek György magántanító nevét őrizte meg, akit az eperjesi (Prešov, Szlovákia) iskolából fogadtak, s aki a latin nyelv alapjain kívül *a magyar, német és tót nyelvet, az olvasást, vallást, szám-tant és egyéb kisebb tárgyakat* tanított (ZELENKA 1883, 5). Az egyházalapítás után röviddel iskolaalapításra is sor került, s az egyházközség megalkotta első iskolai rendtartását. Az evangélikus egyház első tanítója *Venich György* volt, aki 1789-ig maradt Miskolcon. Őt követően Nagy Jánost, az osgyáni (Ožďany, Szlovákia) gimnázium tanárát hívták meg, akit 1793-ban rektor professzorrá léptettek elő, s kántortanítónak Záborszky Sámuelt választották. A két tanerős iskolában Záborszky az alsó, Nagy a felső tagozatot vezette, ez utóbbi 1799-ben

79 HOM HTD 74.423.27.

80 Mindszenti rk. tem-i ak. (MNL online adatbázis)

78 Miskolci Evangélikus Egyházközség Irattára

bekövetkezett haláláig (SZEBIK–VÁRHEGYI 1983, 36–40). Nagy János helyére Dunay Imre tállyai tanítót hívták, aki azt megelőzően Kassán szolgált. Dunay a tanítás megkönnyítésére német nyelvtankönyvet írt, melyet aztán nemcsak a miskolci, de az ország egyéb evangélikus iskoláiban is sokáig használtak. A tanítás mellett ügyelt arra, hogy a gyerekek szabadidejüket hasznosan töltsék. Tanítványjaiból rézfúvós zenekart, úgynevezett rezesbandát szervezett, melynek szereplése számos egyházi rendezvény üde színpontját jelentette. A miskolciak nagyra becsülték tanítójukat, amikor más egyházközségbe hívták lelkészi állást ajánlva neki, a miskolciak jelentősen megemelték fizetését és *clarissimus* megtisztelő címet adományoztak neki (SZEBIK–VÁRHEGYI 1983, 83). A 19. század elején egyre sürgetőbbé vált a harmadik tanítói állás megszervezése. Erre 1806-ban került sor, amikor Szepesolasziból (Spišské Vlachy, Szlovákia) Miskolcra hívták Vásárhelyi Mátyást. Az új tanító munkába állásával a gyerekeket nemek szerint külön választották, Vásárhelyre a leányok oktatását bízták (SZEBIK–VÁRHEGYI 1983, 54).

A német kulturális elemek között kell megemlíteni a céhes kultúrát és céhes szokásokat. Egyrészt azért, mert a céhtagok többsége a 18. században német volt, másrészt azért, mert mind a mesterségek, mind a céhes élet és szokások szaknyelve a német volt. Jelen kerek között az elsőként említettek részletes taglalására nincs mód, de az iparossággal foglalkozó tanulmányok többsége kitér a szakmai nyelvhasználatra is, melyben egyértelműen túlsúlyban vannak a német kifejezések.

A másodikkal kapcsolatosan is inkább csak említés szintjén kívánok foglalkozni. A forrásokban többször előfordul ezekre a szokásokra történő utalás. Ezek egyike a *Blaumontag*, amit a magyar szakirodalomban *korhelyhétfő*, *heverőnap* névvel is illetnek. Jelentése azaz hozható összefüggésbe, hogy a céhes időkben a céhlegények a vásárnap mellett a hétfőt is igyekeztek munkaszüneti napként kezelni, amit pihenéssel, főleg pedig mulatozással igyekeztek eltölteni. Ezt a szokást a hatóságok és a céhek egyaránt szigorúan tiltották, ennek ellenére a mesterlegények sokáig megtartották. A korhelyhétfő úgy folyt le, hogy valamely legénynél vagy mesternél összejöttek, félretolták a szerszámokat, leginkább a vendéglátók költségére az inasokkal bort és ételmezt hozattak és az egész napot evéssel, ivással, szórakozással töltötték. Máshol a céh valamennyi legénye együtt töltötte a korhelyhétfőt, s aki azon nem jelent meg, a többi által elfogyasztott ételek árából a reá eső részt vállalnia kellett, különben megbotozták (MNLex. III, 273). Arra, hogy ez a szokás a miskolci céhes életben is ismert volt, számos utalást találunk a forrásokban.

Például az 1787. évi városi jegyzőkönyvben, melyben azt olvassuk, hogy egy asztalos legény és kalapos legény *az Luceziné Korcsmájában Blaumontag vagyis korhelynapot tartván* megfogattak, de mivel első alkalommal tették, komoly büntetést nem szabtak ki rájuk, egy napi áristrom után a nyargalópénz megfizetésével szabadon bocsájtották őket (SPÓNER 2011, 119).⁸¹ Nem úszta meg ilyen könnyen *Grosz Jakab* gypajjúkártoló több más kézműves legénnyel egyetemben, akik a strázsaházzal szembeni kocsmában vasárnaptól hétfőig részegeskedtek. *A Blaumontag gyakorlásáért, mely a tekintetes nemes vármegye által keményen tiltatik*, az elkövetőket 24 pálcabüntetésre ítélték. Huszonöt botütést kapott 1804-ben *Schnell János* is, *Vild Mihály* asztalosmester legénye, aki *felsőbb rendelkezések ellen Blaumontagot tartott, majd mesterét megámadta és a főcéhmester házában is magát illetlenül viselte* (SPÓNER 2011, 119).

A céhes legények kötelező vándorlásával függ össze a *Herberg* kifejezés. A kifejezés valójában legényszállást jelent, amit a mesterség gyakorlására az idegen városba érkező legény köteles volt felkeresni, majd ezt követően a céhmester által kijelölt mesternél munkába állni, miközben ott tartózkodása idejére mesterségében való jártasságát igazoló tanúsítványát, vagyis *kuuntsaftját* a céhládába volt köteles elhelyezni (SPÓNER 2011, 73).

Szólhatnánk még számos tárgyi emlékről is, mert ilyenek bizonyára szép számmal akadnak például a Herman Ottó Múzeum gyűjteményeiben is. Ám mivel a gyűjtemény ilyen szempontú vizsgálatára még soha nem került sor, ez akár egy külön tanulmány tárgyát is képezhetné. Itt most csak példaként említjük a mecenzéfi ládákat, miskolci német polgárokról készült portrékat stb.

ÖSSZEGZÉS

Miskolcot a 17. század végéig joggal tartották az egyik legmagyarabb magyar városnak, ennek ellenére idegen telepések, köztük németek is már az azt megelőző korokban is megtelepedtek. Az idegeneknek (németek, szlovákok, görögök, zsidók stb.) ez a beáramlása még inkább felgyorsult a 18. században, olyannyira, hogy a 18. századi Miskolc már joggal nevezhető multikulturális városnak. Ez a multikulturalitás például abban nyilvánult meg, hogy a katolikus és evangélikus hívek is igényelték a háromnyelvű (magyar, szlovák, német) egyházi szolgálatot.

A miskolci németek többsége az iparos társadalomból került ki, de voltak közöttük a nemesség felsőbb rétegéhez tartozó birtokosok, voltak armális vagy taksás nemesek, de a legtöbbszörük a polgári középréteghez tartozott.

81 HOM HTD 74.423.27.

Nem volt olyan céh és nem akadt olyan mesterség, ahol ne találkoznánk velük. A német mesterek és iparosok nemcsak hogy megtelepedtek Miskolcon, de sokuknak leszármazottai is itt maradtak, itt kötöttek házasságot, akár több generáción keresztül is találkozunk nevükkel az egyházi anyakönyvekben. Egy részük német nyelvtérületről, főleg Szászországból jött, de többségük felföldi német városokból érkezett Miskolcra. Ez utóbbiak olykor már eleve vegyes identitással érkeztek ide. A miskolci társadalom az ide érkező idegenek többségét egy-két generáció leforgása alatt asszimilálta, integrálta. Ily módon a 19. század első felének társadalma, ha nyelvében még nem is teljesen, szellemiségében mindenképpen magyar volt. Jól példázta ezt a miskolci evangélikus iskola működése és az ott tanult egykori diákok pályafutása, de ez a téma már úgyszintén egy további tanulmány témája kell, hogy legyen.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönetet mondok Buday Barnabás arnóti evangélikus lelkésznek és egyházkerületi esperesnek, Sándor Frigyes Miskolc-belvárosi evangélikus lelkésznek, és a miskolci levéltáros, könyvtáros és történész kollégáknak, hogy segítettek munkámat.

RÖVIDÍTÉSEK

ak. – anyakönyv
 Can. vis. – Canonica visitatio
 ev. – evangélikus
 ház-i – házassági
 HOM HTD – Herman Ottó Múzeum, Helytörténeti Dokumentáció, Miskolc
 IAA – Inscriptiones Alborum Amicorum
 ker-i – keresztelési
 MNL – Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest
 MNL BAZML – Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, Miskolc
 MNLex. – Magyar Néprajzi Lexikon
 ref. – református
 rk. – római katolikus
 tem-i – temetési

FORRÁSOK

Anyakönyvek
Arnóti Evangélikus Egyházközség anyakönyvei, Arnót
Avasi Református Egyházközség anyakönyvei, Miskolc: MNL, adatbazisokonline.hu (Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárból használva)
Bártfai (Bardejov, Szlovákia) *Evangélikus Egyházközség anyakönyve*: <https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-DY9S-X73?mode=g&i=10&wc=9PQW-4WP%3A107654101%2C107654202%2C107677901%2C1160882542%3Fcc%3D1554443&cc=1554443> (2016. február 9.)

Kisszebeni (Sabinov, Szlovákia) *Evangélikus Egyházközség anyakönyve*: <https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-DT5Q-2DF?i=10&wc=9PQZ-3TP%3A107654101%2C107702901%2C112939201%2C1161474202%3Fcc%3D1554443&cc=1554443> (2016. február 9.)

Mindszenti Római Katolikus Egyházközség anyakönyvei, Miskolc: MNL, adatbazisokonline.hu (Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárból használva)

Miskolci Evangélikus Egyházközség anyakönyvei, Miskolc, Belvárosi gyülekezet

Arnóti Evangélikus Egyházközség Irattára

Levelezések

Canonica visitatio, Arnót, 1804.

Miskolci Evangélikus Egyházközség Irattára

Egyházigyűlési jegyzőkönyvek I. 1782–1820.

MNL BAZML

Borovszky Samu: *Borsod vármegye története*. II. rész. Kézirat, 97 p. MNL BAZML, Borovszky-hagyaték.

HOM HTD

HOM HTD 73.911.18. Marjalaki Kiss Lajos: *A miskolci mészáros céh négyszáz éves múltja*. Kézirat. Marjalaki Kiss Lajos hagyatéka.

HOM HTD 74.423.1. *Miskolc régi mellékutcai*. Marjalaki Kiss Lajos hagyatéka.

HOM HTD 74.423.7. *Miskolc város családjai 1666-ban*. Marjalaki Kiss Lajos hagyatéka.

HOM HTD 74.423.27. *Jegyzetek Miskolc város jegyzőkönyvéből*. Marjalaki Kiss Lajos hagyatéka.

HOM HTD 74.423.113. *Jegyzetek Miskolc város jegyzőkönyvéből* III. 1756–1763. Marjalaki Kiss Lajos hagyatéka.

HOM HTD I.76.9.2. *A miskolci kőművesek, ácsok és kőfaragók céhnaplója* (1773–1876)

HOM HTD I.76.14.4. *Protocollum a szűgyártó céh anyagából* 1800–1865.

IAA Inscriptiones Alborum Amicorum

Trangus, Michael Theophil

http://iaa.bibl.u-szeged.hu/index.php?page=browse&entry_id=10408 (2016. március 4.)

http://iaa.bibl.u-szeged.hu/pictures/larges/20140113130227_25960.jpg (2016. március 4.)

IRODALOM

BENKŐ Sámuel

1976 *Miskolc város történeti-orvosi helyrajza, 1782*. Sajtó alá rendezte és a tanulmányt írta SZABADFALVI József. Herman Ottó Múzeum, Miskolc. (Borsodi kismonográfiák 2.)

BERTALANFY Béla et al.

1986 *200 éves a borsodi szénbányászat 1786–1986*. Miskolc.

BODGÁL Ferenc

1963a A város kovácsa Miskolcon a XVIII–XIX. században. *Borsodi Szemle* VII. évf. 4. sz. 107–108.

1963b Lópatkolás Miskolcon 1763-ban. *Borsodi Szemle* VII. évf. 4. sz. 109–110.

DOBROSSY István

2003 Miskolc történeti alapítású gyógyszerteráziái (1762–1918). In: DOBROSSY István (főszerk.): *Miskolc története* IV/2. 1848–1918. Miskolc, 805–814.

FARAGÓ Tamás

2000 A város népessége. In: DOBROSSY István (főszerk.): *Miskolc története* III/1. 1702–1848. Miskolc, 151–272.

FAZEKAS Csaba

2000 Városi társadalom 1790–1848. In: DOBROSSY István (főszerk.): *Miskolc története* III/2. 1702–1848. Miskolc, 578–653.

FORGON Mihály (Mihályfalusi)

1997 *Gömör-Kisbont vármegye nemes családai*. Gömör-Kisbont Téka. Méry ratio, Somorja (Šamorín).

GULYA István

2006a Ácsok tetőfedők és bádigosok. In: VERES László–VIGA Gyula (szerk.): *Kézművesipar Északkelet-Magyarországon*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 31–38.

2006b Kőművesek és kőfaragók. In: VERES László–VIGA Gyula (szerk.): *Kézművesipar Északkelet-Magyarországon*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 39–46.

2006c Kerékgyártók. In: VERES László–VIGA Gyula (szerk.): *Kézművesipar Északkelet-Magyarországon*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 59–64.

GYÁRFÁS Ágnes

Doktor Domby Sámuel lakóháza Miskolcon. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 20. 42–50.

1983 Domby Sámuel (1729–1807) élete és munkássága. *Orvostörténeti Közlemények* 102–104. 77–114.

GYULAI Éva

1998a Miskolc topográfija a XVI–XVII. században. In: DOBROSSY István (főszerk.): *Miskolc története* II. 1526–1702. Miskolc, 89–174.

1998b Gazdálkodás, termelés és árucsera a kora újkori Miskolcon. In: DOBROSSY István (főszerk.): *Miskolc története* II. 1526–1702. Miskolc, 175–356.

Lengyelek Miskolcon a XVIII. század végén. *Történelmi tanulmányok. Studia Miskolcinsensia* 3. *A Miskolci Egyetem történettudományi tanszékeinek évkönyve*. Miskolc, 145–156.

2006a Szabók. In: VERES László–VIGA Gyula (szerk.): *Kézművesipar Északkelet-Magyarországon*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 166–185.

2006b Szűrszabók. In: VERES László–VIGA Gyula (szerk.): *Kézművesipar Északkelet-Magyarországon*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 186–196.

2010 A minoriták öröksége. *Miskolci Keresztény Szemle* VI. évf. 22. sz. (2010/2.) 57–68.

HAAN, A. Ludovico

1858 *Jena Hungarica sive memoria Hungarorum a tribus proximis saeculis academiae Jenensi adscriptorum*. Gyula.

HADOBÁS Sándor

2010 Trángous Lajos, a reformkor sikeres bánya- és kohóvállalkozója. *Bányászattörténeti Közlemények* 10. (2010/2.) 76–85.

HAZAG Ádám

2006 Mészárosok és hentesek. In: VERES László–VIGA Gyula (szerk.): *Kézművesipar Északkelet-Magyarországon*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 214–225.

JÁRMAY Gyula

1993 Orvoslás Miskolcon a 17–18. században. [Közread. és bev. ESZENYI Miklós.] *A miskolci Herman Ottó Múzeum közleményei* 28. 119–122.

KEMPELEN Béla

1911–1932 *Magyar nemes családok* I–XI. kötet. Budapest.

LIPP Mónika

2013 Művészek, patikusok, betegápolók: az egri miseriek a XVIII. században. *Archivum. A Heves Megyei Levéltár Közleményei* 20. 17–33.

MAGYARY-KOSSA Gyula

1929 *Magyar orvosi emlékek*. A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Könyvtára CXXI. kötet, Budapest.

MARJALAKI Kiss Lajos

1930 *Régi népszámlálások Miskolcon*. Miskolc.

1939 Miskolc földjétől Nagy-Miskolcig. In: *Borsod Vármegye – Miskolc. Vármegyei Szociográfiák* V. 4–8.

1959 Klir Vencel miskolci munkássága. *Borsodi Szemle* 3. évf. 1. sz. 62–63.

1960 Újabb adatok az első miskolci építésről, Klir Vencelről. *Borsodi Szemle* 4. évf. 4. sz. 313–314.

1962 Az első orvos és patikus Miskolcon. *Borsodi Szemle* 6. évf. 5. sz. 98.

MAROZSÁN Zsolt (szerk.)

2010 *A miskolci németek történetéből*. Miskolci Német Kisebbségi Önkormányzat – Dominium Könyvkiadó, Miskolc.

MNLex.

Magyar Néprajzi Lexikon. Főszerk.: ORTUTAY Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest.

NAGY Iván

Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XII. és Pótlék kötet. Pest, 1857–1868. [Reprint: I–VIII, Budapest, 1988.]

NÉMETH Györgyi

Kamarai vállalkozás a diósgyőri koronauradalomban. In: DOBROSSY István (főszerk.): *Miskolc története* III/1. 1702–1848. Miskolc, 379–393.

2003 A nagyüzemi termelés. In: DOBROSSY István (főszerk.): *Miskolc története* IV/1. 1848–1918. Miskolc, 461–479.

NYAKAS Miklós

2006 Bocskai és a hajdúk. *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 2005. 65–76.

RÉMIÁS Tibor

2004 *Miskolc 18. századi társadalmi feudális kori összeírásai alapján*. Bíbor Kiadó, Miskolc.

2006a Bodnárok. In: VERES László–VIGA Gyula (szerk.): *Kézművesipar Északkelet-Magyarországon*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 65–72.

- 2006b Pékek. In: VERES László–VIGA Gyula (szerk.): *Kézművesipar Északkelet-Magyarországon*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 236–243.
- 2006c Serfőzők. In: VERES László–VIGA Gyula (szerk.): *Kézművesipar Északkelet-Magyarországon*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 251–256.
- SPÓNER Péter
- Ötvösök. In: VERES László–VIGA Gyula (szerk.): *Kézművesipar Északkelet-Magyarországon*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 97–104.
- 2011 *Egy mezőváros céhes ipara a városi jegyzőkönyvek tükrében. Miskolc céhes iptörténete (1760–1848)*. Doktori disszertáció. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2011. Kézirat.
- SZEBIK Imre–VÁRHEGYI Miklós
- 1983 *A miskolci evangélikus egyházközösség története, 1783–1983*. Magyarországi Evangélikus Egyház, Miskolc.
- SZENDREI János
- 1904 *Miskolcz város története és egyetemes helyirata* II. köt. Budapest.
- SZINNYEI József
- 1914 *Magyar írók élete és munkája* XIV. köt. Budapest. [Reprint: Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete, 1980–1981.]
- TÓTH Árpád
- Polgári stratégiák. Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között*. Kalligram, Pozsony.
- 2011 Az evangélikus polgárság családi hálózata a Magyar Királyság északi vármegyéiben, különös tekintettel Pozsonyra (1750-1850). In: SÁPOSOVÁ, Zlatica (zost.): *Dejiny a kultúra. Multikulturalita a cezhranicná spolupráca mesta Kosice a Miskovec. – Történelem és kultúra. Multikulturalitás és határon átnyúló együttműködés Kassa és Miskolc között*. Prešov, 46–54.
- TÓTH Péter
- 1998 Miskolc társadalma a XVI–XVII. században. In: DOBROSSY István (főszerk.): *Miskolc története* II. 1526–1702. Miskolc, 357–376.
- VERES László
- 2000 Iparfejlődés. In: DOBROSSY István (főszerk.): *Miskolc története* III/1. 1702–1848. Miskolc, 317–378.
- 2006 Szíjgyártók. In: VERES László–VIGA Gyula (szerk.): *Kézművesipar Északkelet-Magyarországon*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 127–131.
- ZELENKA Pál
- Emléklapok a miskolczi ág. hitv. ev. anyaegyház évszázados életkönyvéből*. Miskolc.
- ZSILINSZKY Mihály
- 1889 *Egy forradalmi zsinat története (1707–1705)*. Budapest.

**DATA CONCERNING THE HISTORY AND CULTURE OF THE GERMANS OF MISKOLC,
ESPECIALLY OF 18TH-CENTURY LUTHERAN GERMANS**

Keywords: nationality, identity, nobles, craftsmen, Illés Tranguš

Before the end of the 17th century, Miskolc had rightly been regarded one of the most Hungarian towns, although foreign settlers, among them also Germans, had inhabited the settlement yet before that era. However, a greater influx of foreigners (Germans, Slovaks, Greeks, Jews etc.) reached the town in the 18th century, and the process reached remarkable advancement by the end of the century. As a result, 18th-century Miskolc may rightly be claimed a multicultural town. This multicultural character manifested itself, for instance, in the successful request of followers of Catholic and Lutheran confessions, who opted for a trilingual (Hungarian, Slovak, German) religious service.

The majority of the Germans of Miskolc were craftsmen, but magnates and landlords belonging to the higher layer of nobility, and also landless and tax-paying nobles (lower rank nobility) were also to be found among them, however, most of them were middle-rank burghers. Opportunities provided by the progressing construction works at the middle of the 18th century attracted a particularly large number of settlers, mostly masons, stonecutters, carpenters, and tinmen. Further German craftsmen also arrived, such as boot makers, cobblers, blacksmiths, cartwrights, saddlers, whitesmiths, hat makers, tailors, or bakers, and the line could still be continued: they were present in each guild and profession. German masters and craftsmen not only settled in Miskolc, but many of their heirs remained in the town and got married here: multiple generations of their family names emerge in parish registers. The Germans of Miskolc arrived partly from German, or partially German towns of Upper Hungary – Kassa (Košice), Stósz (Štós), Betlér (Betliar), Dobsina (Dobšina), Wagendrüssel (Merény, Vondrišiel, today Nálepkovo), Késmárk (Kežmarok), Besztercebánya (Banská Bystrica), Selmecebánya (Banská Štiavnica) etc. –, and partly from German territories, mostly from Saxony and Bavaria, but also from other regions. The easiest way of settling was to find and marry a widowed wife of a master. There are numerous examples for this among the above cases. People arriving to Miskolc from the German towns of Upper Hungary often had a mixed self-identity already, therefore it is not simple to identify who can be regarded a German. Sometimes even the people in question were undecided in determining their nationalities. The society of Miskolc assimilated and integrated the majority of newcomers over the course of one-two generations. In this manner, the society of the first half of the 19th century was Hungarian, if not yet completely in its language, but in its mentality without concern. However, certain elements of the intellectual and material culture of Miskolc Germans are still visible today.

[Translated by Ágnes Drosztmér]

Bodnár, Mónika